

Etienne Salaberry: Kazetaritza politikoa

Pako SUDUPE

BI HITZ IDAZKERAZ

Mila artikulutik gora idatzi ditu *Herria*-n 1945eko azarotik 1981ko uztaila bitartean, hots, alde-aldera hogei eta hamasei urtez jarraian. Liburu honetara bildu dugun lehen artikuluari begira jarrita –"Y se acabó la fiesta" ikusten dugu oso garbi hartua duela erabakia, 1946an Frantzian erreferendumean onartu edo baztertu behar zuten Konstituzioaz. Horri ezezkoa ematea du gogoan, eta balezkoaren aldekoen arrazoiak hutsaltzen eta bereak indartzen ahalegintzen da. Afrikako hitz zuhur bat aldatzen digu lehenik, Itun Zaharreko Jose, patriarka hebrear profetaren profetia adierazten digu geroago, zazpi behi gizen eta argalena, hain justu. Eta esaldi laburrak, trinkoak, erabatekoak, bestelako ideiei eta ikuspegiei hegoak moztera datozenak. Azken zortzi paragrafo, lerro eta perpaus bakarrekoak ditu artikulua trinkotasuna eta ideiaren gogortasuna sendotuz, areagotuz.

Herria irakurtzen hasi Lafitteren artikuluen bila –badakizue Lafittek ardura ez zituela idatzitako artikulua sinatzen– eta "So egilea" sinadurarekin topo egiten nuen, eta begiak joaten zitzaizkidan eta bertan pausatzen, bere ideien erabatekoagatik eta idazkeraren oldarrragatik. Lafitte bezain garrantzizkoa bada hau *Herria*-n, nioen neurrikiko!

Liburura bildu dugun euskarazko bigarren artikuluari begia edukita –"Bake bat...ala bakea?"– ikusten dugu sarrera labur, sinplifikatu bezain argi baten ondotik, gaiari buruzko aburuak hiru sailetan biltzen dituela, labur bezain sinple azalduz jarraian, iritzi bakoitzaren

nondik norakoak. Oso garbi jasotzen dugu halaber, idazlea bera zein irizitakoa den. Oso pedagogikoa eta konbentzitzeko indar handikoa.

Euskarazko hirugarrena har dezagun –"Frantziatik urrun ere Frantzia"–. Orainetik abiatzen da, eta artikulua atal bat eskaintzen dio aldi horri: esaldi motz, argi eta elkarri oso ongi josiekin. Orainetik iraganera iragaiten da oraina azaltzeko gakoa iraganean dagoela aditzera emanaz. Bi atal aski laburretan laburbiltzen du Frantziaren historia, Europako beste nazio-estatuaren historiarekin alderatuz. Esaldi labur eta elkarri ongi josiekin jarraitzen du. Azken bi atalak berriro orainari eskainiak dizkio. Frantziak iraganean izan duen historia bipilari jarraitzeko gauza izan behar du orainean. Orainetik iraganera eta iraganetik orain-etorkizunera, denbora ardatz horretan kokatzen da artikulua.

Frantziaren historia kolonialistaren aldezen sutsua egin digu era sinplifikatu, esaldi labur eta motz ongi josiez baliatuz. Defentsa-mekanismoak aktibatzen sentitzen ditugu; izan ere, abian jartzen ez baditugu munduko naturaltasunik handienarekin irentsiko dugu Frantzia kolonialistaren historiaren ederra eta gora eta miresgarria. Begira zertarako gauza den idazle on baten lumazko abilezia. Irakurleoi ere halako aditasuna eskatzen digu, zentzumenak eta buruko gaitasunak erne eta atzarririk izatea, sotilki burtzora eta lilura ez gaitzan.

Bestetara etorri, hirugarren euskarazko artikulua honetan datorren "jite" hitzak ez du "izaera" esan nahi baizik irabazia edo etekina. "Lan bortitza, nahi dut", azken "nahi dut" horrek zurtzen gaitu hegoaldekook; eskura ditudan hiztegietan ez dut atxemaiten horren esanahia –"Orotarikoa" ez dut eskura–; "lan bortitza dudarik gabe" esan nahi duela pentsatzen dut. "..., bainan hola-holako lan bat ez zutena ondoratu aintzinekoek?" Zer esan nahi du "ondoratu" horrek? Itxura guztien arabera, lortu edo erdietsi. Beste artikulua batzuetan areagotu egiten dira ulertzeko arazoak. Hala ere, *Herria*-ko artikuluetara mugatuz, esango nuke hamarretik zortzi-bederatzi ongi ulertzen dela.

Oro har alde batetik baino gehiagotatik aurkitzen diot aberastasuna Salaberryren kazeta-artikuluei, eta ulertzeko zailtasun handiegirik ez, nahiz oztopoak eta poxeluak badiren.

Idazkerari doazkion zer hauek guztiak oso garrantzizkoak dira,

hain segur, testua ongi konprenitzeko; hizkuntzako eragozpenel kulturazkoak erantsi behar: frantses kulturako keinuak, kultura klasi-kokoak, beste kultura batzuetakoak, zenbaitetan eragozpen, baina akullu ere bai, jakin-min pizgarri eta azken buruan aberasgarri.

Hemendik harat, bazter utziko ditut gorabehera literario guztiok, Salaberryren ideia nagusiki sozio-politikoen azterketan enplegatzeo, ideia horiei gutxieneko testuingurutxoak marrazten saiatuz.

LAFITTE, SALABERRY eta HERRIA

Herria kazeta Lafitte eta Salaberry baino gehiago izan da: herrietako berriak, beste iritzi eta berri emalle batzuk; baina, batez ere lehenbiziko hogeit bat urtetan 1944tik Aljeriako gerra amaitu arte hor nonbait, bi idazle nagusi izan ditu: Lafitte eta Salaberry. Gaiak banatuak zituzten: Lafittek girstino gaiak eta Euskal Herriarekikoak batez ere, Frantziarekikoak eta nazioartekoak baztertu gabe, eta Salaberryk Frantziarekikoak eta nazioartekoak batez ere, baina girstino gaiak eta Euskal Herriarekikoak baztertu gabe. Esan didate eta oso-oso sinesten dut Lafittek ez ziola inoiz artikulurik zentsuratu Salaberryri. Beste batzuenak baztertu bide zituen, Salaberryrenik ez. Izan ere, gai nagusietan bat edo bateratsu zetozen.

Euskal Herriari zegokionez, kulturaliki burujabe nahi zuten hau, bere mintzaira, erlijio, ohitura eta lege bereziekin. Ahal izanez gero, politikoki Ipar eta Hegoko Euskal Herriak batuak nahi zituzten eta Europa federalari atxikiak. Hori helburu gisa.

Taktikari dagokionez, Lafittek eta Salaberryk Frantzia jakobinoaren kontra eta Frantzia federalaren alde egin dute.

Francoren mendeko Espainiari buruz, ez zuten diktadura iraularazterik nahi; beste gerra batek ez zion onik ekarriko Espainiari, ez eta Hego Euskal Herriari ere. Hori bai, askatasun gehiago opa zieten Espainiako haurrideei.

Esan dugu borrokatu zirela Frantzia jakobino Europatik bakartuaren aurka, eta Europa batuaren alde. Europa horrek noski, Espainia ere hartu behar zuen bere baitan, eta horretarako Espainia eraberritzea eta erreformatzea egoki, baina desegonkortzea eta iraularaztea ez. Horregatik ez zuten jorratu –laudatu ere ez– Espainiako

sistema politikoa, eta euskal eskubideen zanpaketa Hego Euskal Herrian, edo oso epel.

Ildo beretik, komunismoaren mehatxuak –gorago alpatu dugun hogei urteko aldi bitarte horretan, zinez ziren potentzia Errusia eta SESB–, areagotu egiten zuten euren iritzian Europa batu indartsuaren beharra eta Espainia bertara biltzearena Lafitterentzat bezala Salaberryrentzat.

Ameriketako Estatu Batuen aldera lerratzen eta makurtzen ere bat etorri ziren. Beren iritzian, Marschall planak atera zituen gosetik eta nahasmenetik Europako nazio txirotuak eta suntsituak. Esker oneko agertu beharra zegoen Amerikaren aldera. Estatu Batuek zuten arma-tresneriak, bonba atomikoak, geldiarazi zuten komunismoa Berlinen, Europa guztia garaitu eta irenstetik; eta Asiako Korean bezala mundu guztian komunismoa hedatzetik. Zer eskertua bazez. ¹ Gainera, AEBen aurka zeudenak jakobino porrokatuenak ziren gehienetan, bien ustez.

Adostasun nagusi hauek gorabehera, Pierre Lafitte eta Etienne Salaberry biga izan dira, eta biak norbait. Lafittek garrantzi gehiago izan du, itzal handiagoa, batez ere Euskal Herriarekiko zeretan gehiago enplegatu delako, baina Salaberryren itzala ere luzea izan da, eta bere artikuluek badute zer profitatu eta ballatu gaur ere.

Salaberryk Lafittek baino nabarmenago agertu du Frantziako aberriaganako atxikimendua, bereziki mundu gerra bukatu berritan eta Frantzia bere inperio koloniala galduz-galduz joan den urteetan. Nazioarteko politikaz eta gizarteaz argitasunak erruz eskaini dizkigu, Frantziatik behaturik maiz, beste askotan ikuspegi unibertsalagotik.

SARRERA

Salaberryren artikuluen azpian, bizipen, irakurketa eta eragin ugari dago, gisa denez. Batetik, Heleta herriko Garra zeritzan zaldun etxe ohian jaio izana; bestetik, apaiz ikasketetan bereganatutakoak, Bergson filosofoaren eragina eta beste zer asko, berak adierazgarriro zioskun bezala, batez ere Parisetik zetozen idatzietarik bilduak. Guk begia batez ere artikuluetan ageri diren alderdi sozial eta politikoetara edukiko dugu. Ildo horretatik, oroz lehen nabarmendu nahi nuke Frantziako armadan egin zuten urtebetean –artilleriako ofizialorde Tar-

beko Soult kasernako 82. erregimentuan– eta preso egon zituen bost urteetan –Alemaniako Mühlberg and der Elbe herrian Stalag IV B preso esparruan,² 1940tik 1945era– bizi izandakoek oso ere barna eragin ziotela.

Preso esparru horretan Etienne Salaberry biarnotar eta bigortarrekin³ batean bizi izan zen; bretoi, okzitaniar, alsaziar eta frantsesen ondoan –hastean bederen berrogei bat mila frantses–; eta holandar, ingeles, aleman, italiar, jugoslaviar, poloniar eta amerikanoekin multzoan. Nazio hauetako guztietako herritarrei eskaini dizkie lerroak artikulua batean ez bada bestean, aldiaren aldiko gaien arabera. Alanbre sarek hesituriko zelai eta barraketan sumatuko du bere jaioterrian baino biziago euskaltasuna –1937an armada frankista Bilbon sartu zen arte, frantsesestahunak oso itzalia zuen bere euskaltasuna–, eta Frantziako gainerako populuekiko erantzukizuna. Alemaniako desherrian barnago sentituko du Frantziaren alderako aberri-mina, zenbat ere begietarik urrunago hainbat ere bihotzetik hurbilago, eta aldi bertsuan elkar hiltzen ziharduten Europako populuen adiskidetzearren premia –frantses-alemanena aurrena– eta guztien artean Europa batua zutik ematearena. Behar morala lehenbizi, politikoa gero, jaunena jaun izendatzen zituen AEB eta Errusia erraldoen nagusigoan gutxieneko indarra eta nortasuna lortzeko, eta jakina, horrekin batean ekonomikoa, gerraren ondorioak gainditzeko.

Alemaniatik 1945ean itzulirik, Salaberryri min dio Frantziako aberriak –urte bertsuetan Salvatore Mitxelenari Euskal Herriaren hilzoria bezala–. Min ematen zion Frantziak, gupida sentitzen zuen frantsesen aldera, gauzarik beharrenek premium, merkatu beltzaren azpian, eta batik bat elkarrenganako herraren pean zekuskielako. Bizimodu errazagoa utzi, eta Frantziagatik beren bizia arriskutan jarri zutenak, berak bezala presondegietan bortizki pairatu zutenak-eta zer ongietorri jaso zuten bada aberrian goxokiago bizi izan zirenen aldetik, zenbaitetan okupatzaile alemanek esker dirua egin zuten aberkideen aldetik? Axolagabezia nagusi, eta lanik eza, eta gosea.

Hala ere, preso esparruetan sentitutako elkartasuna, elkarrenganako errukia eta batasuna aldarrikatzen ditu aurrera begira, "gauden gu", iraun dezagun, esker txarrak esker txar, Jainkoaren eta Frantziako herriaren amodioan, geure buruak sakrifikatzeke beti gertu. Esan liteke gogor atxiki zaizkiola Frantziaren erlijiosoak tradizio horri: asko sufritu, asko maitatu. Sufritu Frantziako errepublikanoek, erra-

dikal laikoek Eliza katolikoari egin dioten gerragatik, eta aldi berean beti prest kanpoko etsaiaren aurrean edo barrukoak gorabehera, frantses guztien arteko batasun sakratua aldarrikatzeko eta frontean edo bakean obratzeko. Salaberryk ere, sufrimendu horretaz gain, asko sufritu du Frantzia jakobinoak Ipar Euskal Herria kulturalki, ekonomikoki eta politikoki guztiz kolonizatu eta bizigabetu duelako, eta aldi berean Frantziarekiko atxikimendua bizi izan du, Frantzia zerbitzatu du eta ez du lokarri hori hautsi nahi izan, nahiz euskaltasunari ukorik ez egin.

Urtero Miarritzen elkartu da gerlari ohiekin azaroaren 11n, lehen mundu gerran garaitu izana oroitzeko, hots, Frantziaren eguna ospatzeko. Beti aldeztu ditu gerlari ohiak, interes egoistak alboratu eta ohorea beste etekin asmorik gabe euren aberriaren alde borrokatu direnak. Erruki eta mirespen berbera agertu ditu "L'Union Française" bere horretan atxikitzeo Asiako Indotxinan bezala Afrikako Tunisian, Marokon eta guztiz ere Aljerian borrokatu diren soldadu frantses guztien aldera. Aberriaren aldeko zintzoenak eta eskuzabalenak beti soldaduak. Elkartasunarekin batean frantses izatearen harrotasuna ere bai, Frantziako zibilizazioa, bere iritzian, desespiritualizatuia egonagatik errepublikano erradikalen eraso "zuria" dela bide, artean Ipar Afrikako arabiar musulmanen populua baino aurrerratuago zegoelako zer materialetan bezala onezian, moralki alegia.

Aljeriako gerlak asko sufriarazi zion. Zenbat guraso frantsesek zituzten han beren semeak, soldadu, FLN-koen arriskupean!; guraso ez zirenek ere bazituzten arrangurak: bi apaiz lotinant, ikasle ohi zituenak galdu zituen Aljerian Salaberryk. 1958ko maiatzean Aljeriako hiriburu Aljerren armada altxa zenean frantsesaren arteko gerraren arriskua gori-gori, ezin baztertuzko gaia bilakatu zitzaion. Evian-eko akordioen ondorioz bakea sinatu zenean 1962ko martxoan, horren ondorioz sorturiko soseguzko zirrara baretzean, arrazoimenari egin zion leku. Gatazka 1954ko Domu Santu gauean hasi zenetik zutik atxiki zituen lau printzipioak gogorazi zituen:

Afrikako populuak Asiakoak bezala adin nagusitasunera helduak dira. Nazionalismoa Mendebaleko itsasontziek eraman dute Mendebaletik kanpo. Populuen askatze mugimendua atzerazina eta ezin eutsia da.

Grinak populuak banatzera bultzatzen ditu, baina teknikak batzera. XX. mendea Estatu-Kontinenteena da, besteren laguntzarik gabe

gai direnak errespetua ekartzeko kanpoan, eta barruan, euren hiritarrei bizi maila duina eskaintzeko.

Beraz, federalismo orokortua instituzionalizatu behar da. Estatu barneetan, intelektualki eta ekonomikoki hiltzorian diren probintziei bizia itzultzeko; federalismoa kanpoan, aberrien Eurafrikaren ordeztu Eurafrikaren aberria eraikitzeko.

Eurafrikako Elkarteak sortu aurretik Europako Elkarteak asmatu behar da. Europa Batua izanen da Eurafrika Batuaren ardatza. Hura izango da jarraitu beharreko eredu eta aldi berean gure aholkuak hipokriten aholku ez direlako frogatu.

Horrela jokatuz Frantziak askatasunaren aberria izaten jarraituko zuen, ideia aurrerakoien sehaska, eta mundu guztiko gizakien bigarren aberri; bestela, jakobinismo bakarrezalean sakontzen bazuen, historiaren trena galduko zuen eta honekin batean handitasuna eta inperioa, eta aberri tipikua bihurtuko.

Bere iritzian Aljeriaren autodeterminazioa galarazi eta Aljeria frantsesari tinko iraunarazteko indarkeria erabili zuten OASeko eskuindarrek oso gaizki jokatu zuten –jakobinoki jokatu zuten–, baina Aljeria Frantziatik berezi nahi zuten ezkertiarrek ere bai –hauek paristar burges bereko ondo bizi erromantikoko belaxkak baino ez ziren–, horretarako *pied noir*-en kontrako gezurrak sakatu, denak aberats okitu bereko porrokatu hutsak zirela barreiatuz.

Frantziak XIX. mendean Afrikan eta Asian bildu zuen inperioari epopeia miresgarria irizten zion. Itzalak izanen zituzten inperio hori landu zutenek, batez ere paristar batzuk aprobetxatuko ziren kolonietako giza eta ekai ondasunak, baina oro har Frantziak ez zuen kolonizazioarengatik lotsatzekorik; egindako bideak, eraikitako etxeak eta hiriek, zutik altxaturiko eskola, erietxe eta elizek hala frogatzen zuten. Frantziak jarraitu egin behar zuen kolonizazioa kolonizatuen kontzientzia berriak eskatzen zuenera egokituz, hots, autonomia emanez; eskoletan frantses eskolaz gain arabiera eta islamismoa irakatsiz; postu garrantzitsuetan arabiarrek sartuz, eta eskubide zibiletan Aljeriako frantsesak eta arabiarrek partekatuz. Haatik, Frantziak ez zuen Aljeria bere gain utzi behar, horrela denek galduko baitzuten, frantsesek eta aljeriarrek, eta azken hauek gehiago, ekonomia, jakituria, eta moral aldetik ere atzeratuago zeudelako.

Nagusigoa, hegemonia, nori izan behar zuten frantsesek ala

arabiarrek: kopuruz gehiago zirenek ala jakituriaz eta oneziaz nagusi zirenek? Erantzuna emana dago.

Zilegi al zen FLNren aurka egiteko soldaduak igortzea? Bai. *Pax Gallica*, frantses justizia gauza handia zen, eta atxiki beharra zegoen. Justizia zorrotzak eta karitate eztiak lortu behar zuten garai berriek eskatzen zuten federalismoa, elkarlana eta elkarrekiko mendekotasuna. Bere iritzian, Aljeriako aferean frantses jakobinismoa eta arabiar jakobinismoa atera ziren garaile, populu bien kaltetan.

Aljeriako gerra amaitzean kantatu beharrekoa ez zen *Te Deum*a Jainkoari eskerrak emateko, baizik *De Profundis*a Jainkoari errukia eskatzeko egindako krimen eta hutsegiteen aldera.

Euskal Herrirako zer proposatzen zuen? Bere betiko izaerari eustea lehenbizi. Frantziaren koloniak jazartzen eta oldartzen hasten direnean, haien eskakizunak aintzat hartzea proposatuko du, eta paralelismo garbiz urruneko herriei opa zaiena nola ez opa Frantzia barneko eskualde edo probintzietan. Alde batetik, Frantziak batez ere XIX. mendean eskuratutako inperioa miresten zuen bezala, mira egitekoa zeritzon hogei populu desberdin elkarrekin juntatuz erregeek egin zuten obrari, Frantziako nazioaren mirariari; baina, horrekin batean uste zuen burgesia erradikalak fedea frantsesenganik erauzi zuen bezala, probintziak ere intelektualki zanpatu, ito egin zituela eta ekonomikoki ustiari Parisen handitasunerako, eta hortik, Frantziako populu desberdinak deskolonizatu beharra, Asia eta Afrikakoek hasitako bidetik.

Deskolonizatze prosesuak gertatzen ari direnean ere bai, baina Frantzia koloniak galtzen doan eran areago, eta guztiz ere Aljeria galtzean –damurik Salaberryrentzat–heletarraren lehentasunak aldatu egiten dira, Euskal Herria, estatu gabeko populuak eta Europa ezartzen ditu goren, Frantzia jakobino bakarzale Europari muzin egiten dionaz asea.

Garbi eta gordin azaldu zuen 60ko hamarkadan Frantziak Ipar Euskal Herria nola kolonizatua zuen. Kultura aldetik, lehenbizi, gutxiagotasun konplexua sorraraziz eta euskara eskolaren bitartez haurren mihitik erauziz. Ekonomia aldetik, bestalde, garatzeko bideak ukatuz: luberritze gutxi, industria gainbeheran, barnealdea bereziki bazter utzia, bi mila euskal gazte urtea joan urtea etorri kanpora egotziak:

Bordele, Paris, Kalifornia edo Nevadara; sehi, zerbitzari, artzain. Frantziako hego-mendebalean kokatuak, frantses basamortuan.

Euskalduna kolonizatu; damurik, honek ohi dituen konplexu guztiak barneratuak izaki. Garbi azaldu du euskaldun aberastuak euskaltasunari agertu dion gutxiespena eta ukoa; lehenbizi hirietan, gero herrixketan ere bai. Herrixkak eta hauetan nagusi ziren laborariak berariaz aldeztu ditu, hauen zibilizazio mespretxatua miretsi eta goretsi du. Heleta herriko Garrako semearentzat, euskal herrixketan etxeko jaun, etxetiar, ofiziale, artzain, agintari, hots, gizarteko maila guztien artean zegoen harmonia eta oreka eredugarriak ziren, eta nahi baduzue, Iraultzaz geroztiko burgesiaren mendeko gizartea baino askoz desiragarriago. Alderdi hau hobekien, antzerki-lanetan azaldu du.

Berari dagokionez, euskaltasuna ukatzeari ezezko biribila agertu dio. Kosta egin zitzaion euskaldun zela jabetzea eta onartzea, hain zegoen frantsestua. Probak gairiditu behar izan zituen. Gernikako bonbardaketak durduzazamendua eragin zion, berdin Espainiako tropa nazionalak Bilbon sartzeak. Probarik erabakigarriena Alemaniako preso esparruan emandako bost urteetako esperientzia gertatu zitzaion, Frantziako gutxiengo nazionalistako herritarrekiko harreman usuan eginikoa. Ahaidetzat zituen bretoiak, okzitaniarrak eta korsikarrak. Handik harat ezin zion hainbeste kostatako euskal kontzientziari beltzuririk egin.

Susmoak eta goganbeharrak zituen *Enbata* bezalako mugimenduen aldera. Ez ote zen hau jakobino eta laikoegia! Mugimendu honen premia ukatu gabe, alabaina. Hauteskundeetan, bere iritzian, euskaldun guztiak batzera jo beharrean zatitu egiten zituen *Enbata*-k ezkerregi jotzen zuelako; geroago, hirurogeita hamarreko hamarkadan *EHAS*-ek bezala, euskaldun guztien batasun sakratuaren beharri uko eginez. Esan liteke, ñabardurak ñabardura, bere biziaren azken aldera, MRPrekin oinordeko frantses zentristetarik deslotu dela, ezker-eskuin eta erdiko alderdi frantsesen jakobinismoaz ase-ase eginik euskal nazionalista edo federalisten aldera lerratzeko.

Hegoaldean, Franco hiltzean hasitako trantsizio garaian, Katalunia goratu du, honi iritzi dio eredu eta jarraibide estaturik gabeko gutxiengo nazionalentzat, jakin duelako indarkeriarik gabe burujabetza maila bat eskuratzen. Hiru bortizkeria salatu ditu: bortizkeria instituzionala, politiko, ekonomiko eta kulturala; polizia eta errepresio-in-

darrena eta ETA eta mugimendu iraultzaileena. Lehena salatu du zinez auzitan jarri gabe estatuaren eskubide morala bere legeria ezartzeko. Frogarik argiena Aljeriako gerlan adierazitako aburuak. Bigarren bortizkeria mota, estatuaren errepresio-indarrena salatu du, Amnesty International-eko kide zen, eta gazteak haren aldera nahi zituen sustatu. Munduari buruz, ez du heraberik den mendrena izan ororen basakeriak salatzen; Alemaniarenak eta Errusiarenak bezala ingeles eta amerikarrenak. Hirugarrena, ETArene oso irmo salatu du. Hiru arrazoiengatik: batu beharrean banatzen gaituelako euskaldunak –Makiaveloren arrazola–; bortizkeriak helbururik onena zikintzen duelako –Koestler idazlearena–, eta moralki ez delako haizu.

PNVrekiko begikotasun nabarmena erakutsi du. Baina Telesforo Monzonengan ere bazuen fedea. Leizaolak edo Garaikoetxeak eta Monzonek, hots, EAJk eta HBk bat egin behar zuten. Bortizkeria geldiarazi behar zuen Telesforo Monzonek edo geldiarazten lagundu. Gipuzkoa eta Bizkaiaz gain, ezin ziren ahanzi Nafarroa eta Araba, Ipar Euskal Herria ahanzi behar ez zen bezala. Gorago aipatu hiru bortizkeria moten aurka, eta euskal abertzaleen batasunaren alde ere agertu da, bere gisa.

Oinazez bizi izan du Euskal Herriaren patua; Ipar Euskal Herriko barnealdearen jende-hustutze eta gibelamendu ekonomikoa eta euskaltasunaren gainbehera; eta Hegoaldeko Franco hil ondoko duruzamendu politiko bortitza. Ez dio euskaltasunari uko egin. Aldi berean Frantzia maitatu du, zerbitzatu, jorratu eta babestu, nola hexagono barruan hala inperioaren mugetan. Europazale sutsua era berean, estatuen Europaren baino populuen Europaren aldekoago, honen baitan ikusten baltzuen egingarri Ipar Euskal Herriaren eta Hegoaren batasuna; nekeza, alde-aldera ametsa, baina egingarri ha-lerel

GERRA ONDOKO EGOERA

Euskal Herriak inoiz izan al du eguzki beteko loraldirik? Orain mila urte menturaz; azken bost mendeotan berpizkunde taxuzkoegirik ez behinik behin: beheraldiak gehiago goraldiak baino; hala ere, ez dakit iragan mendeko berrogeiko hamarkadakoa baino beheraldi beltzagorik inoiz izan duen. Denok dakigu Hegoaldea nola zegoen,

gerra zibila artean amaitu berri, eta zenbait aldetarik amaitzeke –errazionamendu-liburuxka, fusilatzeak–; Iparraldea berriz, Frantzia osoa bezalatsu eroria alde askotarik; merkatu beltza nagusi, Alemaniatik itzultitako bi milioi presoetarik asko langabezia, eskuin eta ezkerren arteko kasailak, kolonietako matxinadak...

Spainiaiko II. Errepublikaren aldiko gorapen kulturazkoa eta politikoa guztiz desegina Hegoaldean, eta beste horrenbeste Iparraldean, Lafitterekin-eta abiatutako *Eskualherrizaleen* mugimendua eta *Aintzina* kazeta.

Marc Legassek, Ospital, Landaburu eta Darmendrail-ekin batean idatzi zuen Ipar Euskal Herriko hiru probintzientzat lehen autonomi estatutuaren proiektua Frantzia federalaren baitan; euskal Departamendua eta euskararen ofizialtasuna galdegin zituzten estreinekoz, baina oihartzun arras ttipia bildu zuten.

Lafittek eta *Herria*-k azaldu zuten autonomi estatutuaren alde zuek; Lafittek gorago aipatutako lauek aurkeztutako programaren propaganda egin zuen *Herria*-n 1945eko azaroan. Honako puntuak nabarmendu zituen: Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoako euskaldunek gutxiengo nazionala osatzen dute. Ildo beretik, ordurarte gizon aipatuenean gutxiengo nazionalen alde egindako adierazpen nabarmenenak bildu zituen hala nola Churchill eta Rooseveltek *Atlantikoko Karta* deritzan deklarazioan adierazia, hots, populuek berek desiratzen duten gobernu moldea hautatzeko eskubidea dutela; Pio XII.arenak: gutxiengo nazionalen hizkuntza eta kultura berezitasunak ezin dira ez agerian ez ezkutuan zanpatu; Stalinek 1917an ildoko beretik adieraziak, De Gaullek Washingtonen aditzera emanak 1944ko uztailaren 10ean, hots, gerra garaian gertatu ziren giza esperientzia ugarien ondotik frantses antolakuntza ez zela gerra aurreko berbera izango, eta azkenik Estatu Eraberritzeko Batzordearen eledunak adierazia, hots, frantses antolakuntza berrian erregionalismoentzat ez ezik nazionalismoentzat ere izanen zela lekurik. Horregatik guztiagatik galdegiten zutela gorago aipatu gizonen Frantziako IV. Errepublika Federala eratzea, estatutuak berdinduko zituen autonomi erkidegoen batasuna, eta baturik eta libreki elkarturik egongo zirela Errepublika Federalaren baitan.

Federalismoarena euskaldun gehienek nahia zela adierazi zuen Lafittek –seguru Salaberry ere bat zetorkiola –; hau guztia gertatu zen Euskal Herriari bizia eta iraupena segurtatu nahiaz den bezainba-

tean, baina aldi berean hau baino ez. Borondate oneko adierazpenak gorabehera, De Gaulleren adierazpen anbiguo batzuk gorabehera, frantses antolakuntza berria ez zen federala gertatu, eta Ipar eta Hegoako Euskal Herriaren arteko leizea inoiz baino sakonagoa zen.

Marc Legassek gogor jorratu zuen Jose Antonio Agirre, ez zuelako baliatu nahi Frantziaren prestigioaren beheraldia eta konstituzioa berritu behar zeneko abagunea Ipar Euskal Herriarentzat autonomi proiektua bultzatzeko. Eusko Jaurlaritzaren asmoetan ez zen sartzen Iparaldean euskal mugimendu nazionalista suspertzea, baina Salaberry eta Lafitteren ikuspegiak ere urrun zeuden, oso ere urrun, Hegoaldeko nazionalisten ametsetarik.

1948ko abenduan Salaberryk adierazi zuen Errusiako armada-itsasoak aste bat gabe jo zitzakeela Frantziaren bazterrak Ipar amerikar eta hauen aliatuen alderdian zeuden erresumek bat egiten ez bazuten, Espainia barne –oroit bedi urte horretako ekainetik 1949ko maiatza arte sobietarrek Berlin blokeatu zutela, eta amerikarrek airezko zubiaren bitartez helarazten zituztela hornigaiak–. Nahiz “apart” egon Espainiatik harekin “akort” jarri beharra zegoen Espainiako bide, airekoen jaisteko toki, mozkin eta gizonen beharra zegoelako; espresuki adierazi zuen ez ziola balio edo ez zuela balio Frantzia ezkerreko jendea ari zen bezala mokoka aritzea Espainiako gobernu moldeaz.

Artikuluari erantzunez, P. Oihanburuk kargu hartu zion frankismoa babesten zuelako akusaziopean. Besteak beste, Hegoaldeko euskaldunek jasan behar zuten eskubide zampaketa oroitarazi zion. Salaberryk erantzun zion berariaz baztertu zuela frankismoaren gaia; hura arazo espainola zen, non epaile espainiarrek berek izan behar zuten, eta hauek, berak zekiela, ez ziren adingabeak. Gainera, nola suntsitu behar zen frankismoa: Espainiako eta Euskal Herriko herritarrek gosez ahuldurik?, ala Espainia eta Euskal Herria suntsitu behar ziren frankismoa suntsitze aldera? Berak, hots, Salaberryk bazekien zer zen gerra, eta gizakiaren luxu bakarra berak pairatua besteri ez pairaraztea zen.

1948an Hego Euskal Herriko antifrankistek eta nazionalistek artean bazuten itxaropena Francoren erregimena desegiteko –1951 arte itxaropenak aski tinko iraun zuen, handik harat behera eta behera jausteko–; Salaberryk-eta ez, haien beldur nagusia Errusia eta komunistak ziren: *Ez bag[a]itu oraino Rusiak zangopilatuak, hori*

Amerikanoen airezkoeri esker... Heien beldurak bere tegian badauka Rusiako otsoa.⁴ Artikulua idatzi zuen egoera politikoan bi albiste nabarmendu zituen bereziki Salaberryk: bata, Juin jeneral famatuak Frantziako soldaduen aitzindariak onetsi ez izana, hain zuzen Espainiarekin antolamendu bat egitea onartzen ez zelako; eta bestea Francok adierazitakoa, hots, Errusiak bere armada-itsasoak Frantziaren lurretan sartuz gero frantses soldaduei ez ziela Ipar Afrikara iragaiten utziko.

Laburturean, nazioarteko egoera politikoak Francorekin antolatzea galdegiten zuen, eta gerrarik onena baino hobe zen bakerik kaskarrena; gainera, frankismoa espainiarren arazoa zen, euskaldun espainolena barne. Azken hau gertatzen zaigu mingarrien, nahiz aitortu behar den mingarria gertatuagatik izan hala zela mugaz bi aldeetako euskaldun gutxiz gehienentzat.

Herria kazetak Espainiako oso albiste gutxi agertzen zuen, eta Hego Euskal Herrikoa ere bai; oso ere gutxi 1956 arte; handik aurrera gehixeago, beti ere proportzio apalean 50eko eta 60ko hamarkadetan, konparaturik Frantziako albisteei ematen zien lekua-rekin. Bi adibide adierazgarrri: 1953an bi albiste politiko garrantziko gertatu ziren Espainian: Konkordatoa Vatikanorekin abuztuan, eta ipar amerikarrekiko hitzarmena irailean. Konkordatoaz ez zen ezer argitara Herria-n, aldizkari giristino batean deus ez Espainiak Vatikanorekin sinatutako Konkordatoaz! –burura datorkit Nemesio Etxanizek Andima Ibiñagabeitiari idatzi zion gutuna, gurutzea eta erailketa uztartu zirela-eta, bihotza guztiz urraturik eta guztiz abaildurik–, eta ipar amerikarrekiko hitzarmenaz, alde idatzi zuen Lafittek, gorago Salaberryri jaso diogun ikuspegiarekin guztiz erara: “Amerikanoek ongi egiten dute Espainiaren bederen segurtatzea, Frantzia fantesian ari denaz geroz; ez duela Angleterra gabeko Europarik nahi, ez eta Alemaniarekilako Europarik jasaiten ahal, ez eta Europa girichtinorik muntatu gogo...”. Amerikarrek Francoren gobernua indartu zutelako kexu zirenei, amerikarrek zerabiltzaten argudioak bere eginez ihardesten zien: “Amerikanoek errepostu, Titorekin egin duten antolamenduaren eite duela hunek. Tito ez da Franco baino libertatearen adichkideago, bainan gerlari buruz, ez da zeren sendimendurik egin: behar dira gider onak hartu, diren tokian. Ezin uka Espainia leku hauta dela Europa-muthurrean”.⁵

Oso labur II. mundu gerra ondoko egoera politiko orokorra ma-

rraztu dugu. Gerra amaitu berriko bozkario, hondamendi eta nahasmenetik mundua bi bloke politikatik bildu eta zatitzeari buruzko bilakaera, eta horren barruan Europa gerrak hondatu eta zatituaren egoera erkina, Salaberry imitatuz, jaunen jaun zirenen mutil eta eskupeko erortzeko arrisku larrian.

FRANTZIA

Frantziak min ziola adierazi dugu sarrerakoan Alemaniako preso esparruan bost urte luze eman ondoan itzuli ondotik. Gerra guztiek dituzte hain segur osagai ugari: askotariko miseriak alde batetik, eta bestalde, esaterako, lubaki edo pezoil-aska berean borrokan ari edo preso-zelai berean atxilo direnen arteko giza harreman usuak eta ondorioz, maiz, adiskidetasun lokarri iraunkorrak. Adiskiderik onenak gerrakoak! Salaberryri hala jazo zitzaioala dirudi.

Stalagean aleman zuzendariak horretarako baimena emanik, unibertsitatea eratu zuten, eta bertako errektore izan zen 1942ko abuztutik aurrera. Protestante frantsesen arduraduna maisu bat zen, Franc-Comtois, unibertsitateko idazkari zena, guztiz atxikia bere lanari –postu garrantzizkoak erlijiosoen gain zeuden, nonbait–. Judu taldeak ere baziren, eta haien rabia Weil zeritzan frantses bat, hau ere leiala eta lagunkina, laguntzeko beti prest. Maiz izaten zituzten txolar-teak eta horietan hitz-aspertu luzeak egiten zituzten frantses gehien desespiritualizazioaz eta materialismo gordinaz mintzatzeko, nagusi zekusaten kartsutasun eta sakrifizio-espiriturik gabeko nihilismoaz. Baina ez zen *stalageko* erakunde bakarra.

Delako Stalag IV B horretan egon ziren bretoietarik batzuek oroimenezko jaja antolatu zuten askatzearen hogeigarren urteurrenean Sainte-Anne-d'Auray-n,⁶ bretoien Lourdes-en: Salaberryk gonbitari ez zion ukorik egin. Hogei-hogeita hamar preso ohi igurikitzen zituen, baina 450 lagunetik goiti bildu ziren. Han elkarrekin bizi izandako beste lagun batzuek bezala Salaberryk ere hitza hartu zuen bazkari garaian, eta preso esparru horretan behinenak izan ziren lekuak ekarri zituen gogora: Konfiantzako Gizonaren bulegoa, kapilautza, antzokia, probintziak, unibertsitatea, eta Grise-Duller-eko hildakoen aldeko monumentu handiosa. Salaberryren iritzian delako stalag horri nortasuna ezarri zioten gizonetarik bi honako hauek izan

ziren: Lamothe lotinanta eta Koenig kapitaina. Lotinanta piriniarra zuten konfiantzazko gizon, norengan Salaberryren arabera tinko zirauren frantziar ohore militarren senak, eta zelaiko komandantea berriz Koenig kapitaina zuten, Vienako lizeo bateko Historia irakaslea, norengan bat eginak bide zeuden intelektualaren unibertsalismoa eta girstinoaren karitatea.

Ohore militarra, intelektualaren unibertsalismoa, girstinoaren karitatea, kapilautza militarra, probintziak, unibertsitatea. Alde-aldera Europa osoko herrialdetako gizonak bildu ziren preso esparruan: bizi, ikasi eta mintzatu beste egitekorik gabe –alemanak, holandarrek, poloniarrek aipatzen dizkigu bestetan–. Ez da mira egitekoa oso barna eragitea bizikidetzat hark.

1945eko urte amaieran 1946ko urte zoriontsua opatu zien "Aux anciens du stalag IV B" Herria aldizkaritik. Honela amaitu zuen artikulua: gu gara gure eginbidea tolesik gabe bete dugun tolesgabeak. Eskura ordaindu dugunak. Ordua zenean. Geroan pentsatu gabe. Gauden gu: nik uste gure harrotasunerako nahiz gure herriaren babeserako ez dela urte berria opatzeko desira hoberik.

Jainkoaren eta herriaren amodioa guztien gainetik. Beren herriak, Frantziak, sakrifizioa galdegin zien, eta norbanako interesak alde batera sakrifikatu egin ziren xaloki batere tolesturarik gabe, benetako orduak jo zuenean.

1946ko ekainaren 6an, errusiarrek askatu zituzten urteurrena betetzean, gogoratuko zaio zer sentitu zuen lur etsaitik alde eginik Frantziako lurrean sartzean: "oraindik gogoan dut Sarreguemeseko geltoki ttipia non gure konboia Aberri guztiz maitearekin kontaktuan jarri zen; aberria zein bestalde, oroitzapenen gainean baino gehiago absente sukartsuen esperantzen gainean irudikatua genuen". Jakina, urrundik amesturiko esperantzaren eta errealtate hitsaren arteko talka bortitza izan zen.

Frantzian bertan gelditu gabe Ipar Afrikara jo eta De Gaulleren buruzagitzapean nazi-faxisten kontra aliatuekin batean borroka egin zutenek, eta Alemaniako preso esparruetan urteak atxilo eman zituztenek arazo gehiago aurkitu zuten itzuleran aberrian bertan sufritu, kolaboratu edo negozioa egin zutenek baino. Gerran hildako bostehun mila, preso egondako bi milioi, bonbardaketek suntsitua eta Alemaniak Frantziari xurgatu ziona zio, frantses ororentzat ezinber-

tzezko eskasia, gosea eta merkatu beltza nagusi, baina aberriaren alde asko eman zutenentzat, ardura, behartasun gehiago.

Behartasun ekonomiko larriari nahasmen eta gatazka politikoa erantsi behar. Komunisten mendeko liberazio-batzordeek kolaboratzaile ohiei egin epaiketak eta epaiketa gabeko hilketak, ezkerren –alderdi komunistak boto gehien– nagusitasun handia MRP alderdi kristau-demokrataren inguruan bilduriko eskuinaren beste muturrean, eta Frantzia baitako giro politikoa nahasiarekin batean Errusiaren edo AEBen aldera egin beharra, hauek izan baitziren indartsuen atera zirenak gerratik.

Salaberryk lehen mementoan frantsesen arteko adiskidetzea, batasuna, eta jaunen jaun zirenen alderako neutraltasuna aldarrikatu ditu: De Gaullek zioen bezala, bi potentzia handien adiskide bai, baina mutil ez. Lafittek bezala komunista eta sozialistek prestatuturiko lehen Konstituzio proiektuari ezezko biribila ematea proposatu zuen: *Guri da kanpotiarrer erakustea gure odola oraino azkar dugula. Guri da Frantziaren ohorearen salbatzea. Guri erraitea: aseak girela oraiko desordre ahalgegarriaz; –elhea baino nahiago ginukeela ogia;– hitzez baino egarriago girela lanean artzeko behar den arnoaz (...)* *Espagnolak ziona: «Señores, y se acabo la fiestal».* *Aski eta sobera balliatu zirezte gure denboraz! Eskuaraz ihardets ginezokete: EZI Frantsesez ihardetsiko: NON. Eta bertze moldez: «Orai guri zuen nausi izaiteal».*⁷

Bigarren konstituzio proiektuari baiezkoa Lafittek bezala, nahiz itzalak izan argiak ere bazituelako.

Frantziaren ohorea: *Azken urthe hotan, Frantziako jende cheheak bildu duke hainitz ohore: gure gerlan edo presondegietan hil gaichoek beren gorputzaz, presonerek beren ezinbertze higagarriaz...hainitzek beren anaz (sic) hirriskuaz , etsaiari ere mendekatuz, bakotchak iduri zakon eginbidearen arabera. Ohore hortarik zer gelditzen da? Deus guti, edo batere ez. (idem).*

Gerlari, preso eta erresistenteen ohorea, frantses abailduen bihotzean kemena, kalipua txertatzea xede!

Egiteko mitiko berberaz balliatu du Heletakoak azaroaren 11ko jaia, alemanen bi inbasioetako biktimen oroimena bizi atxikitzeko antolatu jaia. Alde-aldera urtero ospatu du egun gogoangarri hura Miarritzen gerlari ohiekin batean, eta alde-aldera urtero idatzi ditu

artikuluak egun horri buruzkoak, adierazgarriro frantsesez. 1946an: "1946ko azaroaren 11 honetan nire pentsamendua bereziki zuen-gana bihurtzen da, gatibualdian hil zaretenon baitara, nire adiskide onenak zaretenon aldera, zuena ez den lur geruza baten azpian, etsai gisa behatzen dizuen izterbegi-zeropean zeuntzatenongana. Eta uste dut egun, bakanak izanen direla zuen oroimena gogora ekartzen ausartuko direnak. Izigarriko kalaka nagusitu da egunotan (...) Gerrako hildakook, eskandalu-ekaitz liluragarri honen pean, zuek zarete Aberriaren aldezele bakarrak bere seme-alaben bihotzetan".⁸

Arestian aldatu dugun artikulua, Alemaniako Sarre eskualdetik barna aberri-lurra konboi barruan sumatzean sentitu zirrara kon-tatzen duena, honela amaitzen da: "Frantziak elkartu egin nahi du ostera, adiskidetsu eta lantsu, irribarretsu eta behazunik gabe. Hura unatua da herraz eta berantetsia da hego zabalak ostera hedatzeko. Zorigaitzak kolpatua duzuen bisaian hark betiko ezaugarriak su-matzen ditu. Elkar lagundu dezagun preso esparruan bezala, eta ez dezagula jitea aldatu, gauden gul".

CHURCHILLEN ITZALA

1947 arte Frantziaren neutraltasuna aldeztu du bi jaun handien aurrean, handik harat Amerikaren aldera lerratu da nabarmen. Hele-tako kazetari eta salogilearen arabera, Churchilllek AEBetako Ful-ton-go unibertsitatean egin zuen hitzaldi aipatuan Errusiari "ez" erran beharra adierazi zuen eta hark erakutsia egiten hasia zen Amerika: Errusia Iranetik uxarazia zuen eta Turkiatik orobat. Roosevelt sobera makurtu zen Stalinen aurrean Yaltan, eta Trumanek aldiz, konfiantza galdu zuen Errusiarengan eta konfiantza hartu Europako erresumen-gan; hau guztia nagusiki Churchill esker.

Beste zer bat ere adierazi zuen Churchill: "Europa guzìa miseria berean da, gose berean, herra berean. Etcheak lurrean, hiriak purruskatuak eta hango gizon erdi-buluziak, iduri su-brasa begi orde, elgarren etsai, behin ere izan ez diren bezala...Jaliko othè gira herra hortarik, ala hortarat eroriko, eta hortaz izanen denak urkatuak? Frantziak behar luke egin lehen urhatsal Hari doako bere etsaiekin akomeatzea, alde batetik ez baitu Frantziak bertze biderik, ohore eta ontasan, nahi badu bere burua salbatul Alemania puskatuz, ez dita-

ke Europa batetarat bil, dio bertzalde Churchill-ek. Iduri zaio bada Europako erresuma guzietan behar luketela batetarat bildu, Amerika guzia bildu den bezala.⁹

II. mundu gerra ondoko urteotan, Hegoaldeko nazionalistak, Jose Antonio Agirre-eta Amerika lauzkatzen aritu ziren –euskotar espioi sarea Amerikaren zerbitzuko emanik– hark sostengua eman zezan Franco uzkaitezko; Lafitte eta Salaberry-eta Europa batuaren aldarria aritu ziren egiten, eta Amerikaren aldera lerratzea kontseilatzen Errusia zen hartzetik babesteko, hots, atzaparkadaz Hungaria, Errumania, Txekoslovakia, Bulgaria eta Ekialdeko Alemania irentsiak zituen inperio komunistatik gerizatzeke.

Oroit bedi irakurlea 1947an Frantziak eta Alemaniak bat egitea proposatzea ez zela frantses gehienek nahiarik fereka egitea, gerraren askotariko ondorioak gori-gori zeuden hartan. Baina Frantziak Europarekin bat egite hori nola egin behar zuen? Artean Frantzia ez zen hexagono barruko lurraldeetara mugatua, baizik ere Asian eta Afrikan barrena inperio zabalaren jabe. Hurrengo urtean zuen Ingalaterrak lekuak hustu beharra bere kolonia jendetsuena izana zuen Indiatik; hortaz, zer egin behar zuen Frantziak inperioarekin?

“Frantziatik urrun ere Frantzia”¹⁰ deritzan artikuluan dago heletar idazlearen arrapostua. Lehenik, Frantziaren historiaren onarpen guztizkoa: *Aintzinekoei egin dute lehenik barneko Frantzia. Batetarat bildu dituzte, bortxaz edo amodioz, geriaz edo tratuz, elgarren ondoan ziren eremuak eta jendeak (...) Lan miresgarri hori egin zuten lehen erregeak, eta begiratu heien ondokoak. Geroztik bat dago Frantzia, mendian harroka bezain hazkar baita haren batasuna.*

Simone Weil datorkit burura kontrastez, harentzat Frantziako Iraultzaren ondorioz subiranotasuna populuari eskura zitzaiotanean debaldetan zen, ordurako Frantziako populurik ez baitzen, aurrez Gorte Jakobinoek bizigabetua zutelako. Salaberryk aipatzen duen idazle bat da Weil. Garbi dago Salaberry ez zetorkiola bat Frantziaren historiaren irakurketan, hari miresgarri baitzeritzon. Hexagonotik kanpo, hala nola Indotxinan, Madagaskarren edo Marokon arazoak zituen Frantziak aldi hartan, eta auzia honakoa zen: *Gure buruzagiek egingen dutea, lurra lurreri juntatuz, gogoak gogoeri lotuz, bihotzak bihotzeri emanez, barneko eta kanpoko Frantzia bat egingen dituen Frantzia zabal haundia? (...) Oraiko frantsesak ez badira lan horren egiteko gai, Frantzia bilhakatu da Espainia bezala, erresuma mozkoil eta*

indar guti duen bat; eta gure ondokoek, ez ikhustearekin Frantses banderaren hegialak Algeria edo Indochinako zeruan, erranen dute ahalgez urtuak, behialakoak erran zuena galdu ontasunen aintzinean: "Migar egizak haur batek bezala, ez baituk ukan bulharrean gizon-bihotza!"(idem).

Artikulu hau sinatuko al zukeen Lafittek? Ez seguruago! Ibarnegarayk bai segurkiago! Gisa horretako artikuluekin barna sumatzen da *Eskualduna* eta *Herria* arteko segida, hots, eskuin frantsesaren ikusmoldeen jarraipena. Sarrerakoan adierazi dugu askoz garbieroago azaleratu duela Salaberryk Frantziaren alderako atxikimendua; hone-tan, argi eta garbi Frantzia inperialaren aldekoa. Sakon dezagun Frantziaren koloniekiko aferean.

FRANTZIAREN KOLONIAK

Ostera, eta auzi honetan ere, Ingalaterra da jarraitu beharreko bidea erakusten duena: *Berriz ere salbu da Angleterra. Miresgarri zeruan izar opilak. Orobat miresgarri ere gogoarentzat gizonek lurrean, bazter, jende, kolore, mintzaira desbardinak elgarretaratz orhatu, herri opil haundia. Zerbait da holako lana. Gure agurak Angleseri.*¹¹

Hau Indiako inperioa hirutan zatitu (India, Pakistan, Zellan -orain, Sri Lanka) eta hiru estatu berriek independentzia lortu ondotik, 1948an. Independentzia bai baina Commonwealth-en barnean jarraiturik; eta horrexegatik Salaberryren mirespena Ingalaterraren aldera. Ber gauza egitera adoretzen ditu frantsesak, Frantzia batasunaren moldatzera. Ez zen ezer berririk asmatzen ari; berez, "L'Union Française" erakundearen barruan zeuden loturik metropolia eta erregimen juridiko askotariko koloniak; baina lotura honen mamiaz nahi zuen bere iritzia agertu.

Batetik, Frantziak inperioko lurralde guztiak atxiki behar zituen gorago agertu dugun bezala, baina horretarako ikusmolde okerrak baztertu behar ziren. Zein ikusmolde? Uste izatea, kasu, koloniek etekina baino xahupen gehiago zekartela; eta bestea, uste izatea orduraino bezala jarraitzea aski zela, hots, asimilazioaren politika aplikatzea; hau uste okerra zen, kolonietako jendeak konkista garaian haur adinean baziren, orain tarrotuak ziren eta frantsesei zegokien:

aski libertate emaita, ez diten jauz gure kontra; aski ongi egitea ere, aski guri lotzea, ez dezaten nahi ukan gutarik deslotu, gutarik urrundu (idem.).

Alde batera, gerlek gaiztoturiko herra gogortuak urtu eta Europa batzeko premia aldarrikatzen zuen, Churchillen esanen haritik; bestera, orobat Ingalaterraren etsenpluari jarraiki, Frantzia batasunaren moldatzea. Bien artean ba al zen loturarik? Askorentzat ez, heletararentzat bai: *"Ene iduriko aldiz Afrikaren gakoa European; Tuniziarat Johan den bide chuchenenak itzuli egiten Sarre gainetik. Iguzki ballin-bada Sarreko mendichketan, iguzki izanen Tuniziako zelhaietan: Sarreko barazuzak zafrazten hego-aldeko Tunizia..."*¹² Ohar bedi irakurlea Sarre eskualdea Alemania eta Frantziaren elkargunean dela, eta Sarre alpatzen duenean Frantzia eta Alemania erraten ari dela, hots, Europaren bizkarrezurra. Salaberryren hitzetan: *"Guk ere behar dugu lehenik Europa bat moldatu, Sarre delakoaz Alemaniarekin ditugun eztabadak chuchenduz, eta lehen urhats horren ondotik, bat nahi duten erresuma guziak bat ezarriz. Orduan gira norbait izanen. Eta odol garbiko gizonak garhaitzen dituen bezala eritasun erro guziak, gu ere nausituko, Afrikan ditugun traba minkhorrerri"*.

Norbait izate horren irakurketa, nagusiki politikoa da morala izateari utzi gabe, politikaren eta moralaren uztartze modu berezi edo nahi bada mendebaldarraren bitartez. Indarra izateko federatu behar du Europak: indar ekonomikoa erdiesteko eta orobat indar militarra, Europako erresumek nork bere soldaduak jarriz guztien artean armada indartsu bat biltzeko, gerla-tresnarik bortitzenak barne; egoera historiko honetan, bonba atomikoa.

Tunisiari, eta oro har koloniei aitortu behar zaizkie eskubideak, baina: *ukaraia ez duenak aski azkar, nola eman dezoke ahamen bat hamikatua den bere azpikoari. Beldur izanen da, eskua luzatu orduko, zarrastan har ditzan denak eta gehiago, trufa irri tzar batekin. Hara zergatik Frantzia ez den menturatzen esku-bide gehiagoren emaitera. Hara zergatik ere Maroka-Tuniziakoeak, ufako koska gaichto batez botatzen dituzten bazterrerat, Frantziak eskaini zuzen haziak (idem).*

Salaberryk planteatzen duen federalismoan garbi dago nagusigoa edo hegemonia eskuan atxikitzen nork jarraitu behar duen. Inperioa atxiki egin behar da, eta horretarako eraginkorrena koloniei

eskubideak aitortzea eta Europa batuz inperioari eusteko behar den indarra lortzea.

Ikus dezagun printzipio hauekin nola arrazoitzen duen kolonietako askatze mugimenduetan: Indotxinan, lehenbizi. Dakizuenez hasi II. mundu gerra bukatu zenetik eta 1954 arte Indotxinan gerra bizia egon zen: frantses eta indotxinarrez gain, amerikarrak, errusiarrak eta txinatarrak. Damu zitzaion Salaberryri Ingalaterrak Indian izan zuen Attlee bezalako gizon bat ez izana Frantziak Indotxinan, hango jendearekin antolatu eta ahal zen bezala lekuak husteko: "*Bainan, gerthatuak gerthatu, orai berantegi da Indochinatik jalgitzeko, Angle-sak Indietarik bezala. Kantail horren ondotik lehert litake gure itsas-bertzaldeko murruguzia. Frantzia buluzirik lagoke*".¹³

Eroriz gero inperioaren murrua lehertaraz zezakeen kantail edo ertz hori bermatze aldera, noraezeko zekusan lau erabaki hartu beharra: Indotxinan bertan jartzea nagusi buruzagi bat; hara igortzen zen dirua ongi kontrolatzea; hango jendeari hitz-emanak errotik begiratzea, eta laugarrena, Errusia eta Txina ere Hô-Chi-Minh vietnamdar buruzagia lauzkatzen ari zirenez, beste erresuma-lagunen sostengua galdegitea.

Indotxinako gerra mingarria izan zen, baina Aljeriakoa are gehiago. Alde-aldera zortzi urte iraun zuen, eta soldadu adinean ziren frantses gehientsuenak handik iragan ziren. Ahaleginak ahalegin, hura ere galtzeko. Salaberryk baditu berrogeita hamar bat artikulu Aljeriari eskainiak. Gatozen!

ALJERIAKO GERLA

Hogeita hamar bat hildako eraginez 54ko Omiasaindu bihar-munean Aljerian bonbak lehertu zirenetik harik eta nolabaiteko bakkea ezarri zen arte eta geroago ere, adimena eta bihotza beti Aljerian izanen ditu: *Gure burua, erran nahi baita guhaur! Gure gorputzaren izpi bat, gure gorputzaren zauri minberena, ez dea itsasoz bertzalde, Algerian? Ez dezakegu athera gure adimendua Algeriatik. Han dagoke behin ez bezala errostatua. Han ditugu alabainan gure mutil gazteak, hogoi urte dauzkaten haur maiteak, gure putikoak, gure semeak. Eta bertzalde han dira frantses batzu, Algeriako miliun bat frantses edo «zango beltz» eta bertze miliun bat arabe edo «zango*

*beltzaran» heieri estekaturik izanak, nun ez bide baitira nehundik deslotzen ahalkol Begote arrotzak arrotzeil Amerikanoak eta Rusoak ar bite zoin gehiagoka zeruaz nagusitu beharrez! Badugu bertze minik ezkerreko bulhar-giblean. Badugu bertze elhorri bat chut-chu-ta sartua bihotzean!.*¹⁴

Domu Santu biharamuneko leherketen ondotik berehala idatzi zuen Aljeriako gatazkari buruzko lehen artikulua: "Lurrikara Aljerian" izendatu zuena. Oso garbi ikusten zuen zerk sortu zuen jazarraldia: nazionalismoak: "Ils croient pouvoir guérir le terrible cancer nationaliste, par des tisanes et des compresses: bref par des remèdes de bonnes femmes".¹⁵ Izigarriko minbizitat jotzen zuen ideal nazionalista zaharkituari beste ideal berri bat kontrajarri behar zitzaion: ideal federalista. De Gaulleren nazionalismo bakarzalea eta Aljeriako FLNren nazionalismoa, biak ziren gainditu beharreko idealak, minbi-ziak berdin joak. Ideal nazionalista erasokorraren aurka, ahaide arteko elkartasuna sustatu behar zen. Ideia bat beste ideia batekin neutralizatzen da, eta ideal bat beste ideal batekin, ez aurrekoa suntsituz baizik aurrekoa gaindituz.

Frantziak koherentea izan behar zuen; Europa batzeari behaztopak ezarriz Afrikan Frantziaren kontrako higikundea ari zen azkartzen. Ezin zen Afrikan populuen integrazioa aldarrikatu eta Europan erresuma bakoitzaren beregaintasuna. Europaren Batasuna behaztopatzen ari zirenek Frantziaren Inperioaren Batasuna ari ziren eragozten. Gorago ere Indotxinaz ari, edo Tunisiar antzeko ikusmoldea irakurri diogu; bistan da Aljeriako gerla sortzerako oso finkatua zuela bere ikuspegia. Horri funtsean atxikirik ere, zazpi-zortzi urteko gatazka luze horrek askotariko ñabardurak egitera bortxatuko du, uanean uneko gorabeherak hartaraturik.

Hemen, Salaberryren iritziak agertzera eta iruzkintzera mugatuko gara. Frantziatik ikusten du gatazka, frantses ikuspegitik. Ez du Aljeriako musulmanen ikusmolderik ekartzen. Paris eta Aljer dira aferean bi erreferentzia puntu nagusi, eta Estrasburgo hiria, 1949az gero Europako Kontseiluaren egoitza, erreferentzia behar zukeena Salaberryren iritzian, baina benetan ez zena. Heletarrak zuen informazioa ere horretara mugatuko zen segur aski. Eta guk ere ez dugu FLNkoen hausnarketarik hona bilduko, gure eginkizuna ez baita hemen Aljeriako gerla ertz guztietarik behatzea eta aztertzea.

Gauzak errazte aldera, bi aldi nagusi bereiz litezke: gerla haste-

tik 1958ko maiatza artekoa bata, Aljerren Fantziako armada Gobernuaren aurka matxinatzen den artekoa, eta bigarrena handik Aljeriak independentzia lortzen duen artekoa, 1962ko uztailaren 3ra bitartekoa.

Lehen aldian Frantziako politikarien arteko kasallak eta kalapitak izango dira arrisksuenak, hots, metropoliko ikuspegi oker zaharkituak Aljerian bere horretan atxiki nahi izatea. Alabaina, Frantziako agintariak askatasunaz aho betean mintzo ziren, baina aitortu beharra zegoen askatasunaz mintzo zirenean burgesiaren askatasunaz ari zirela.¹⁶ Eta burgesia ez zen gai izan probintziak aintzat hartzeko sunsitzeko ez bazen halek departamenduetan barreiatuz; ez zen gauza izan orobat eskola libre erlijiosoa eta estatuaren eskola laikoa uztartzeko eta biak sostengatzeko, eta orobat ez zen gai izan Europa baitako aberrien artean bizikidetzat sustatzeko, ez eta Batasun berri batean populuen arteko kolaborazioa suspertzeko. Burgesia hau nola izanen zen gai Aljerian arabiera eta islama, esaterako, onesteko eta sustatzeko?

Baina jakobino hisiatuez gain baziren Parisen Aljeriari independentzia osoa eman nahi zioten ezin idealistago batzuk ere –Il y a la solution d'un suridéalisme bien pensant, qui trouve sa bouche la plus éloquent en M. François Mauriac– eta horiek ere ez zebiltzan batere zuzen; ideia hori asmatzeko Parisen bizi behar zen eroso, eta ez Tunis edo Casablancon edo *bled*-en, hots, Aljeriako barnealdeko herrixketan. Aljeriarrak bereber edo bere gain uzteari aitakeria zaharkitua edo amakeria porrokatua zeritzon, edo materialismo antsika-bea, aljeriarren bizimoduaz ezaxola osoa zuenarena; izan ere, aljeriarrek aurrerapen materiala eta are morala frantziarrei zor zieten. Frantziak asko galduko zuen Aljeria galduz, baina Aljeriak gehiago.

Ezin zituen jasan Ipar Afrikako frantsesen aurka dena ele gaizto ari ziren paristarrek: *Ez ditiot jasaint, ez ditiot adit paristar berrikerari jauneria batzu, dena elhe gaichto lphar-Afrikako Frantsesen alderat (...) Aiseago da solas-lerroak aphainduz biziaren irabaztea... Nekheago aberastea, landetan lur-ildoak lerrokatuz hango jenden artean.*¹⁷ Paristarrek eta oro har frantses orok aitortu behar zuen Frantziaren epopeia miresgarria XIX. eta XX. mende hasieran itsas bestaldean idatzi zela eta ez Hexagonoaren mugen barruan. Aljeria eta Ipar Afrikako frantsesei laguntzeko Frantzia sendotu beharra zegoen, politikarien arteko barne-borrokak amaitu beharra, hauek irits ez zi-

tezen Mediterraneo itsasoan barrena kolonietara: Nola lagun ditzazkegu Ipar-Afrikako Frantsesak? Ez demendrenik mintzaldi suharrak eginez, baina Frantziaren indarra Frantzia emendatuz.

Behin eta berriz hartuko du luma zango beltzak aldezteko. Felagel, Aljeriaren independentziaren alde borrokatzen ziren gudariel frantsesek egindako torturen hotsa geroz ozenagotzen ari zela, ez du heraberik izanen haiek egindako bidegabekeriak onartzeko eta deltoratzeko,¹⁸ baina orobat tortura bezain bortitz gaitzetsiko du eta krimentzat joko Ipar Afrikako frantsesek egindako lan eta lortutako emaitza ikusgarriak ez ezagutzea. Errepideak, eraikinak, ikastetxeak, erietxeak, misiolarien lanak, sendagileena-eta.

Lehenaldi honetan Salaberryk agertu dituen puntu nagusienak azaltzeko lantegian badugu bat eskas, hain justu Aljerren Frantziako armada Gobernuaren aurka oldartu baino lehenxeago aditzera eman zuena gertakari berezi bat zela bide. Bertan justizia eta karitatea korapilatzen dira, estatuaren moralak eta Jainkoaren erresumarena, hots, politika eta erlijioa.

Belfort hiriko Etienne Mathiot artzain protestanteak FLNko kide bati laguntza eman zion polizien gandik ihes egiteko Suitzara. Horrek eztabaida harrotu zuen Frantzia. Salaberryren iritzian ongi jokatu zuen erlijioso protestanteak, karitatez jokatu zuelako. Baina estatuak era berean FLNko militante klandestinoak jazartzeko eginbide zorrotza zuen, ez zituen Aljeriara gazteak igorri behar, gero FLNkoen ehizi izan zitezten: *La charité absolue que sert le pasteur Mathiot est indispensable au soldat armé pour la justice intégrale, comme la justice rude du soldat, est nécessaire à la charité téméraire du pasteur Mathiot. Le soldat milite dans le présent, et le pasteur Mathiot envisage déjà le futur.*¹⁹ Ez zuen inoiz auzitan jarri Salaberryk Frantziak Aljeriako matxinada zanzatzeko zuen eskubidea. Frantziak han armaz ezarritako legea goستن zuen.

Gertakari horretatik ondoko ondorioa atera zuen: Frantses eta musulmanen arteko erkidegoa ezingo da salbatu ez badira justizia eta karitatea bateratzen, eta egunen batean komunitatea egin ezina gertatzen bada izango da herrak garaitu duen seinale, eta herra berdin urrun da justiziatik nola karitatetik.

ALJERREN ARMADA JAZARRI ONDOKOA

Handik berehala jazarri zen armada Aljerren, Frantziako IV Errepublikari erori zen, eta V. Errepublikarekin batean De Gaulle ezarri zuten presidente ahalguztidun Aljeriako afera behingoz trenkatzeko. Beste aldi bat hasi zen horrela gatazka nahasi eta minbera horretan.

Pan! Pan! tiroak piztu dira nunbait Algerian: dotzena bat felaga izan garbituak... Meiek ere, Eskualdunak dion bezala, nunbalko amen semeak...

Pan! Pan! tiroak piztu dira Algerian: maltzurki, itsuski, bi emazteki, haur hotz bat erori, felagek hil gogor botatuak...

Pan! Pan! tiroak piztu dira Algerian: bizpahiru soldado frantses lurrerat lerratu luze-luzea... Izanen dela nigar etchetan; izanen dela heilagora; izanen, orhoitzapen ilhun iduri, bele kurrinkariak, hegaldaka, etche-inguruetan.

Pan! Pan! tiroak piztu dira. Ez ditake asma gerla itsusiagorik. Ez zillhatzen ahal nor den adichkide, eta nor den etsai. Holako gerlak bere buztin gorhailaz zikintzen ditu gorputzak bezala arimak.

Ez da harritzeko, Algeriako gerla nihoiz kasik ez aipaturik ere, bethi balinbadaukagu gogoan.

*Mihian ez duguna, hura preseski bihotzean.*²⁰

Frantziako ikastetxeetan ikasitakoak ziren buruzagi kolonietan, eurak ziren euren populuen beregaintasuna nahi zutenak, eta egoe-ra gaiztotua ezitzeko De Gaulle berehala hasi zen zuzen gehiago aitortzen arabiarrei:

*Afrikan, Indochinan, gure ikhastetchetarik jalgi gazte argituek nahi ukhan dute beren herria bizi zadin beren iduripenaren arabera; beren herria lanean ar zadin lehenik bere onetan... Aitaren sinatzen ikhasi dute; Aitaren sinatzen erakutsi ondoko jende jakitate gabeko cheheari. Gerla –eta zer gerla itsusia!– ez zen ari izan Indochinako alde urrunetan. Gerla –eta zer gerla itsusi-higuingarria!– ez da bethi azkar Aljeriako muga itchas-bertzaldekoan! (...) De Gaulle-ek Frantziari eman gogo dion lege berrian ezarriren du Frantziaren azpiko diren jendek, hemendik goiti, hautatuko dutela, beren asmu eta tirriaren arabera, nola lothurik egon Frantziarekin. Karia hortarat emanen dituzte botzak.*²¹

Arabiarrei kausitzeko zioen Salaberryk, hots, gogoko gertatzeko De Gaullek frantsesen zuzen gehientsuak eta zuzen ororen gakoa, bozkatzeko eskua eman zien. Lehen aldiz De Gaullen eskuetarik izan zuten bozkatzeko eskubidea arabiar gizon eta emaztekiek.²² *Eskubideez gain, sos gehiago eralgitzen hasi zen De Gaulle Aljerian, aurreapena sustatzeko han. Erabaki hauei guztiei oso ongi zeritzen heletarrak; haatik, eragozpen bakarra aurkitzen zion: Eman dezagun abar gaitzeko arbola miresgarria. Ez baditu arbolak abar arauko erroak, harentzat abarrak ez bakharrik pochulu, bainan hirrisku. Orobat herriarentzat. Abar ikustekoak ditugu Aljeria, Maroka, Zahara, Zenegala. Frantzia bakharrik, abar-alde horrendako erro eskasa litake; erro chuhurra, ez indar, bainan ahulezia dakarkion errochka ttipegia. (...) Hortan badu bichta hertsu aphur bat De Gaulle jeneralak. Uste du oraino herriak bizi ditazkeela auzoen acholarik gabe. Hortan engatzen bide ditake. «Ainhitz abar, arbola bat» egoiteko, Frantziak behar du Frantziak zabalagoko erroa.²³*

Zergatik ez zuen De Gaullek arrakasta gehiago Aljerian, nahiz erabaki zuzenak hartu? Ezen Bortzgarren Errepublika dabila Laugarrenaren bidechka beretik. (...) Orain eta lehen, lehen eta orain, Frantziari ari gira alde batetik etsaiak ezin zafratuz armadari esker, bertze aldetik, jendeen bihotza ezin bilduz, lantegi, bide, etcheak altchatzen ditugula. (...) Beha eta beha dagotzi frantsesak noiz bada hautatu bideak emanen gaituen bakearen bihurturaino, han gogotik geldi baigintazke, han jarri eman, Afrikako iguzki urheak chukatzen dituela gure izerdi, nigar eta odol ziliportak.

Salaberryrentzat ahulegi zelako Frantzia bera bakarrik, Europako beste erresumen sostengurik gabe.

1960ko urtarrilean eta otsailean bi jazarraldi gertatu ziren Aljerren porrot egin zutenak, De Gaulleren politikarekin ados ez zeuden frantsesek sorraraziak. Aljeriako armada frantsesak eta Pariseko Gobernuak bi etsai izanen zituen handik harat; batetik, betiko felagak eta lauzkatzaileak, eta OASekoak bestetik, De Gaulle arabiarrekin ez tiroegi eta etorkorregi jokatzeko ari zela uste zuten Aljeria frantsesaren aldekoak.

Frantsesen arteko gerla zibil giro horretan, Pariseko bakea Aljerre ez baina Aljerreko gerla Parisera heltzeko zorian egoki, Salaberryren hautua Gobernuaren aldekoa izan da, frantsesen arteko bakea eta Gobernuari, frantses aberriaren ardatzari, men egitea predikatu

ditu. Giroa are gehiago pozoindatu zen De Gaulle honela mintzatzean: De Gaulle mintzatu zaiku Frantziaren Frantziako muge-tarat itzultzean, Algeria Algeriari uzten duela, eraman dezan ipharrak edo debruak...²⁴ Berehala jazarri ziren Aljerren, porrot egin ere bai, baina OASeko atentatuek gora egin zuten, eta FLNkoenak ere ez ziren eten. Salaberryri hitza emanez:

Armadak behar lituzke josi Algeriako Frantsesak eta Algeriako Arabeak. Bainan hango Frantsesak gero eta gehiago ari dira kuru-bilkatzen O.A.S. biltzarrerat. Frantses hainitzek Salan jeneral ohia ezagutzen dute bidari eta Salan itzalirik ere (...) bertze norbait jalgi litake adimenduak hola gaizkonduta, ez baitituzte gizonek jauz-arazten gauzak, bainan gauzek gizonak. Orobat odolezko muga batek berezia, O.A.S.-en aintzinean dago F.L.N.-a: Arabe hainitz ditu edo beldurrez edo tirriaz bereganatuak.(...) Ailleret Algeriako jeneral nagusiak manua eman du, gogor egiteko O.A.S.-eri. Orai arte gogor zauden F.L.N.-eri. Soldadoak dagotzi beraz bi alderdietarat behaka, bi alderdietarat ukaldika, berak bi hasarre-mendien artean tinkatuak (...) Horiek hola, Frantziako bake izpia Algeriaren gainerat hedatzeko orde, Algeriako gerla eta nahasmendua ari zaizkigu Frantziaren gainerat uzkaitez. O.A.S badela bortchatuak dira Frantsesak jakiterat, klik eta klak zapar-tzen baitira plaztika-poziak, agertzen O.A.S.-en hitzak eta ban-dera. Bertzalde ez dezakete ahantz F.L.N. ere badela zeren-eta, guziz Parisen, erortzen baitira polizatarrak haren esku gordeaz garhaituak.²⁵

Egoera hau izaki, ez zion irizten Salaberryk bi aldeak salatzea aski zenik: Hastea kalapitan, O.A.S. edo F.L.N.-aren bortizkeriak auzi-katuz, ongi da; bainan ez da aski. Eta batzuen zangopilatzea, ber-tzeak goretsiz, ditake gezurti edo zarpila.

Zer proposatzen zuen bada? Bainan zer dira zimardika-murmuri-ka horiek oro? Herraren goitikak! Gehiago dena: beldurraren tapagai-luak. (...) kukutu nahi ginuke zer sail gaitza ditakeen Arabeen eta Frantsesen bizi-araztea Algeriako lur-gainean ezagutuz bakotchari jiteak emaiten diozkan zuzen bereziak (idem).

1962ko martxoan bakea sinatu arte, hautsi-mautsia aldeztu du, arabe eta frantsesen arteko antolamendua eta konponbidea. Hori bai, konponbide horretan frantsesek nagusi jarraitzea zuen gogo,

jakituriatz eta oneziaz abantailatuago eta hobeak zirelako. Frantziako Gobernuak Europarik ez duelako antolatu nahi izan, koloniak galdu ditu, eta kolonietako frantsesak urrikgarri! Bakea argia zen Hexagonoko frantsesentzat eta gaua kolonietan baratuentzat:

Bertzalde, orai arte, Frantsesak zauden Algerian, mail lehenean, maila, orai arte baitzen jakitatearen eta ontasunaren maila; eta bai jakitatez, bai ontasunez, Frantsesek hainitzez aintzindari... Hemendik goiti, Arabeak hupatuko dira mail gorenerat; hemendik goiti ohorezko maila izanen baita bozen maila, jende-ketaren maila, eta jendez Arabeak nagusi. Jendeak ez dire orai arte bezala izartuko, jendeak dira kondatuko. Nonbrearen legez, Frantziak gibelerat eginen du: Arabeak aintzinerat jauzian helduko. Gogoz eman gitazke Algeriako Frantsesen bihotzean. Heien begiekin behatzen ahal diogu Algeriako zeruari, urdinetik beltzerat ari zaiotelarik itzultzen. Algeriaren begitartea bertze bat ari zaiote bilakatzen. Etchean ez dira arras izanen etchean. Sort-herria ez zaiote arrunt izanen herria. Heien gogoak zaurtuak izaitzea, heien odolak arno mintuaren eite ukaitzea, ez da harritzeko.²⁶

Atal honen haste-hastetik adierazi dugu frantses ikuspegitik behatu diola Aljeriari. Neke da azken lerro hauetan baino argiago adieraztea hori! Oso bestela bizituko zuten bilakaera bera arabiar gehienek.

Bere ikuspegiari leial, Aljeriatik etorriei Frantziako Hexagonoaren mugetan laguntza ekartzea aldarrikatu du: Europatiarren nahia, ez zen, ez, hola burura zadin Algeriako gerla. Europa egin baginu, edo ez zen izanen Algeriako gerlarik, edo ez zen hola ondoratu. Baina, gaicho Algeriatarrak heldu zaizkularik, dituzten guzietarik buluziak, ez da Europaz artzeko tenorea, ez eta histu ametsz mintzatzeko parada...Beharretan denari ekarri behar zai laguntza. Gose eta egarri denak ez du elhe gutzizarik: ahamena eta edaria ditu eskas.²⁷

Evian-eko bakea sinatu eta urtebetera adierazi zuen Evian-en gerla baraturik ere ez zela bakea hasi. Frantziak uste bide zuen Aljerian ziren milioi frantsesetarik erdira jaitziko zirela, baina kopuru hori atxikiko zutela, eta hartara Frantziak jarraituko zuela Aljeria laguntzen. Aljeriak ere, bestalde, bere herri suntsitua berreraikitze beharrezkoa zuela Frantziaren laguntza. Baina: *Sinatu-orduko, zerak*

itzulipurdikatu dira Frantziaren eta Algeriaren artean, eta denbora berean kanbiatu bihotzetako gutiziak. Ezinago itsuski bururatu da Algeriako gerla. O.A.S.-koek hainitz ontasun chehatu dituzte, Araberi ez utzi nahiz. Arabek hainitz beretu, Frantseseri ez uzteko. Gero Frantziaren adiskide «harki» soldadoak kalitu dituzte, afruntu gaitza emaiten zutela Frantziari, mundua lekuko. Frantsesek lekuak hustu-eta, Frantzia duda-mudan eman da Algeriaren alderat, –bere-ber uzterat aiher. Algeria sartu da urgulutan, ez zuela Frantziaren beharrik. Ikusi baitu Rusiak emaiten ziola hitza, bainan ez sosa, berriz jin da punperat. Frantziaren sendimenduak ez dira gehiago Algeriaren alderat izan direnak, are gutiago Algeriarenak, Frantziari buruz ukan dituenak.²⁸

Labur-labur, Frantziako zibilizazioa jakitunagoa eta hobea Aljeriako arabiarrena baino. Zibilizazio handi izaten jarraitzeko Frantziak Europarekin bat egin behar zuen, eta sostengu horrekin eta Europa izanik jarraibide Frantziaren Batasuna atxiki kolonietako erasoaldia gorabehera; hori bai, zuzen gehiago emanez kolonizatueta baina nagusigoa frantsesek atxikirik. Jakobinismoa nagusitu delako Parisen eta ez federalismoa koloniak galdu ditu Frantziak, eta Hexagonora mugatua gelditu. Azpimarratzekoa da orobat OASen kontra agertu izana eta De Gaulleren sostengatzaile –MRP alderdia bezala–, Aljeria galdan zenean.

INDIAKO GOA ESKUALDEAREN IKASBIDEA

Aljeriatik kolonien auzi orokorrera iraganez, Salaberryren ikuspegi ezin hobekiago tolestaturik Goa-ri eskainitako artikuluan²⁹ ageri da. Izenagatik Hego Amerikako suge handi harrapakin-hertsatzailea gogorazten duen lurralde hori, Indiako mendebaleko itsasertzean kokatua, portugesen esku egon zen lau mendez harik eta 1961eko abenduan Nehru lehen ministroak –Indira Gandiren aita– Indiarako konkistatu zuen arte, armen indarrez.

Indiak lurralde hura itoaziz, ideologia europar ankerrenari sakrifikatu zion, hots, nazionalismoari. Goa, baxenabartarraren iritzian, nazioarteko harremanen ikur zen, orduraino han indiarrek portugesen mendean egon baziren, aurrerantzean burujabetza partekatu behar zuten –europar eta indiarren arteko koordinazioa aipatzen du,

mendekotasun harremanetik koordinazio harremanera iragaltea-, baina Nehruk portugesekin hitzarmenera heltzeari uko egin eta ar-maz lepo hornituriko hogeita hamar mila soldadu hara Igorri zitue-nean, bizkar eman zion historiaren aurrerapenari, horrela politikari errealdisten areopagoan sartuz, hots, politikari berekoi nazio inde-pendentezaleen talde hertsian, aurrera egin barik XIX. mendera atze-ra eginik.

Kolonizazioa ez zen sollik izan alproja mandillek gidatu alfe-rrontzien obra: epopeia miresgarria izan zen, misiolarien kuraia, atxi-kimendu eta bihotz zabaltasunaren kantuaz gain, mediku, irakasle, oihan-luberritzaile, arkitekto, soldadu ordena-begiratzaille eta beste hainbaten kantuak ere bildu zituen lantegia. Nehruk bigarrengoz hil zuen Gandi nazionalista mistikoa.

ALDERDI BEGIKOA: MRP

Boz-emateko garaian ez du begikotasunik ezkutatu, gogoko alderdia MRP izan du, erabat harturik: *Erran dut lehenago frangotan, ene iduriko, huts handi bat litakeela M.R.P. alderdiaren ahultzea. Frantziarentzat eta Elizarentzat hobe litake, ene ustez haren alde boz emaita, egon dadin ahalaz berdin azkar.*⁵⁰ Haatik, frantses alderdi zentrista demokrata-kristau horrek, gisa denez, gorabeherak izan ditu urteak iragan ahala 1944an sortu zenetik, eta Salaberryk ere gorabeherak izan ditu haren aldera. Laburbil ditzagun heletarraren ikuspuntu politikoak, MRPrekiko hurbiltzeak eta urruntzeak hobeki konprenitu beharrez.

Frantziak XIX. mendeko nazionalismo jakobinoa alde batera utzi behar zuen, Hexagonoko muga gotorrak zartatu eta Alemania eta gainerako erresumekin Europa eraiki. MRP alderdiko Robert Schu-man luxenburgotarra izigarri miretsi du, Europa ekonomikoki -lkatz eta Altzairuaren Europar Erkidegoa-, militarki -Defentsarako Europar Erkidegoa- eta politikoki batu nahi izan zuelako -Europar Parlamen-tuko lehen presidente-, De Gaulle gaitzetsi duen bezainbat, hain zuzen lagundu bainoago Europari oztopoak jartzen jardun zelako. Gorago ikusi dugu koloniei zegokienez eta, federalismoa goresten nazio-nortasunei, bere iduriko, irtenbide egokia eskaintzen zielako, baina formula federalistaren onurak haratago zihoazen: Frantziak Eu-

ropa eraikitzen jotzen bazuen, laborari eta langileek ere irabazi egingo zuten, politika sozialagoa nagusituko baitzen. Ezin ziren sozialtasuna eta nazioartekotasuna berelizi: *Le M.R.P. a été le premier parti qui n'a pas essayé de délier ce qui était indivisible: la question sociale et la question internationale; l'amélioration de la condition paysanne et ouvrière, et la construction audacieuse d'une Europe Unie. Ces deux impératifs restent solidaires.*³¹ Horrexegatik kritikatu zuten MRP 1953an, Pinay parlamentu-talde independentearen gabinetea sostengatu gabe erradikalismo jakobinoak menderaturiko gobernuari eman ziolako sostengua, hagitzez inobilistagoa eta hagitzez erreakzionarioagoa zen gobernuari.

Gorago adierazi dugu MRPk bezala De Gaulleri sostengua eman ziola Aljeriako aferari aterabidea aurki ziezaion, nahiz aferak izan zuten bururatzeak inondik ere ez zuten gogobete.

Dakizuen bezala, 60ko hamarkadaren hasieran Enbata mugimendu politikoa sortu zen. Heletarrak noraezekotzat jotzen zuten Euskal Herriak gisa horretako gazte mugimendu bat izatea, baina akatsak ere ikusten zizkion. Jean Louis Davant enbatakideak 1965ean ikusten zuen Ipar Euskal Herriko egoera politikoa alderdi-bitasun berri baterantz zihoala,³² alde batean federalistak, hots, herriari biziberritze bat eman nahi ziotenak benetako deszentralizazioa abian emanez; eta bestaldean, zentralismo jakobinoaren aldekoak, gauzak alde-aldera ondo zihoazela, euskal arazorik ez zela eta ohiko bideari jarraitzea aski zela uste zutenak. Baxenabartarrentzat Davant zuberotarrak ezin ukatuzko kazetari-gaitasuna bazuen ere, ez zuten erdietsiko euskaldun guztien baiezkoa biltzea.³³

Heletarrak eginiko alpamenari erantzunez, gehiago zehaztu zuten zuberotarrak alderdi-bitasunarena; auzia ez zen Enbataren alde ala Enbataren aurka baizik eta Euskal Herriaren alde ala Euskal Herriaren aurka, eta haren ustez euskaldunak Bidasoaz haraindi bi alderdi monolitikotan bainoago bi multzo edo nebulosa politikotan ari ziren biltzen; batean, Enbata-ko gune gotorra eta "Mouvement Démocrate Basque"-ko gune moderatua, ideiegatik baino gehiago jite eta ikuspuntu taktikoengatik bereizten zirenak; eta bestean, kontserbadoreen multzoa, iraganaren nostalgiaz bizi zirenek, euren herriaren eta munduaren bilakaera onartu nahi ez zuten euskaltzaleek, eta Euskal Herriari kokatuek, euskaldunen kontzientzia berriaren –euskaltasuna atxikirik nortasun modernoan– beldur zirenek osatzen

zutena. Domaia zatekeen Davantentzat lehen multzoko gogorrek eta moderatuek elkar borrokatzea, edota elkarri ezikusi egitea. Davant Enbata-n zegoen eta Salaberryk euskal mugimendu demokratiko hori, Ipar Euskal Herrian eta batez ere Donapaleu inguruan buru nabarmen bat zuena, Jean Errekart jauna, goresten zuen, Lafittek bezala.

Hori gutxi gorabehera hola da, baina erabat ez. 1965eko maiatzean Enbata kitzikatu bazuen, aurreko hilean MRP eta MDB (Mouvement Démocratique Basque. Hainbat MRPkoak) kitzikatuak zituen.³⁴ Txileko hauteskundeak Eduardo Frei demokrata-kristatuak irabazteak eman zion aitzakia honako kritikak egiteko: MRP Robert Schumanek emandako arnasetik bizi da. Baina MRPren programa programa demokratikoa da, eta MRPK onartu egiten du Europan gaizkien ordaindua dagoen laboraria laborari frantsesa izatea. MRPren programak Europa Batuaren aldeko apustua egiten du, bihar-ko potentzia multinazionala, eta MRPK ez du kexurik agertzen Europaren sortzea oztopatua denean. MRPK gaullismoarekin bat egiten du, zeinek goi mailako aholkulari bankariak eta finantza-ikuskatzaile handiak dituen, eta zeinek chauvinismo hexagonalaren leloa atsegin duen. Aurrerago dio: zergatik ez du MRPK Maurice Schuman, gaullista dena, MRPtik baztertzen? Hurrengo astean erantzuten diote MDBko MRP kideek. Azken buruan, bestelako kritikak beste, sentimentala izatea eta ez errealista leporatzen diote. Ez digu axola nork zuen arrazoi, axola diguna da egiaztatzea Enbata ez ezik MRP ere kitzikatzen zuela. Kontuan izanik, Enbataren aurkako ziria MRPren kontrakoa baino hilabete geroago argitara zuela baliteke hori jendeak eduki zitzakeen uste okerrak zuzentzeko xedez egina izatea, hots, jendeak ez zezala pentsa MRPrekin kritiko agertzen bazen Enbatara hurbildu edo Enbatarekin josi zelako zela.

MRPK familia babesten zuen, dibortzioa gaitzesten; eskola libro edo erlijiosoarentzat diru laguntzak bideratzen zituen; Europaren aldekoa zen kanpo politikan; eta gizarte gaietan Elizaren justizia sozialaren aldekoa, eta Ipar Euskal Herriari zegokionez, Errekartek-eta -Mixel Labéguerie- laboraria eta euskara ere aldeztzen zituzten; horratx Lafitte eta Salaberryren aldekotasunen arrazoiak. Enbata, diferentziak diferentzia, beharrezkotzat jotzen du: *Le journal Enbata est, au Pays Basque, ce que Le Nouvel Observateur ou Minute sont à la France. Tout pays, s'il veut évoluer, doit s'offrir le luxe d'une presse*

*qui le mette en question. La liberté est morte en Russie avec la revue satirique Le Crocodile. Si la presse contestataire n'existait pas, il faudrait l'inventer (...) On peut ne pas être d'accord avec les thèses d'Enbata. Mais lorsqu'un Basque est menacé, tous les Basques doivent faire corps avec lui.*³⁵

Laster helduko diogu Salaberryren euskaltasunari hertsikiago; orain MRPrri eskaini atal hau bururatzeko beste zera bati heldu behar diogu, hain zuzen bere azken urteetan MRPre bilakaerak sorrarazi zion desengainuari. 1953an kritikatu zuen MRP; 1965ean ere bai; haatik, etorri ziren presidentziarako bozak eta inolako itzalik gabe Jean Lecanuet-en aldeko botoa galdegain zuen. MRP CD (Zentro Demokrata) bilakatu zen 1966tik 1976ra eta data horretarik 1982ra CDS (Zentro Demokrata Soziala), eta agintari nagusietakoa Jean Lecanuet izan zuen.³⁶

Lehenik abortoarean legean, Giscard d'Estaing eta Simone Veil-ek sustatu eta eginiko legea onestea leporatu zion.³⁷ 1978an baxenabartarrak Frantzia zer eratako alderdiaren egarri zen agertu zuen: Europari irekia, berdin gizarte-justiziari, hirugarren munduari, enpresako elkartasunari eta ez enpresa barruko klase borrokari. Frantzia Robert Schumanen aiduru zegoen, haren ondotik sorturiko ideiak bereganatuak zituzkeen Robert Schumanen zain: euskal, bretoi, korsikar eta okzitaniar kultura berezien berpizkundearen ideia bereganatua zukeenaren goait.³⁸

Korsikako iparraldeko Bastia hirian Jean Lecanuet bere alderdiko gazteen aurrean erregionalisten aurka mintzatu zen. Salaberryren iruzkina: *Les Jacobins pressaient les Français de renoncer à la région, pour ne pas mettre en péril la nation.*³⁹ Herrialdea ahazteko galdegaiten zien,aldi berean Europari eta herrialdeari saldukeria egiteko, lehentasuna Frantziari eman beharrez. Petrolio eskasia baino gehiago Frantziak ideiak zituen eskas: *On ne voit plus en quoi Jean Lecanuet diffère de Jacques Chirac, Michel Debré...ou Georges Marchais* (idem).

Salaberryren iduriko, Jean Lecanuet gehiegi plegatu zen Giscard d'Estaingen aldera, eta nortasunez hustua zen gelditu. Haatik, ez zuen erabateko etsia hartua. Bazuen itxaropena MRP ohitik, besteak ez bezalako alderdia izandakoaren errautsetarik sor zitekeela haren ezaugarriak izan zitzaizkeen alderdirik, prestutasun intelektual eta bihotz zabaltasunaren jabe izanen zen alderdiren bat.⁴⁰

EUSKAL HERRIA

Euskal Herriko seme

Davant zuberotarra auzipetu zutenean, guztien gainetik euskaldunen arteko elkartasuna aldarrikatu zuen Salaberryk.

Euskal kontzientzia etnikoa, Alemaniako preso-zelaian erne zitziola adierazi du han eta hemen. Orduraino ahaztua zuen, Parise-tik jalgi idatziek lokarrarazia. Euskal Herriari hiru dohain hautematen zizkion: lurra, ohiturak eta fedea. Lurra: *Norat goatzi aurthen baitezpadako deskantsu horren bilha? Du batek galde egiten. Eta bertzeak: Ezagutzen dut toki bat, erdi-mendi, erdi itsaso; mendi-bizkar, oilhan, eta itsaño hagundun zafla orobat moldatua. Han haizeak garbi emaiten du zerua, zilhar iguzkiaren urdin eremua! Han usu erortzen den uriak pherde-gocho begiratzen ditu bazterrak. Haren mugez gainez gain hegoak eta ipharrak emaiten dituzte batek bertzeari eskuak.*⁴¹

Lur ederraz gain, iruditzen zitzaion gure ohiturengatik hautatzen gintuztela kanpotarrek: *Gure gogoetan bethi bizi direlakotz lehen-goien ohidura ederrak. Ikusten baitituzte han-hemenka etcheak hain pollit, gisuz dir-dir, beren teilatu gorri bonet haundiaren pean (...) gure gazteak pilota zalhuaren ondotik (...) plaza gainean nahaste bat gabe, chuchen berechten, aireak manatu dantza-pikoak. Gure herrietan herritarrek asmatu bestak orai ikhusi nahi dituzte, hiri-josteta miresgarri guziez higuinduak dauden jakintsunek ere... (idem).*

Orixeren *Euskaldunak* poema epikoaren Iparraldeko aldaera, Ipar Euskal Herri polit, bitxi, turismo-erakargarriaren irudia zaharkitua gelditu dena baina prefosta erreala ere izan dena bere heinean.

Edertasunik bikainena: fedea. Heletar apaizak zioen bezala: *lur-retik gizonerat, gizonetik arimarat! Bilhatzen baginu, zoin den Eskual-herriari bere edertasuna emaiten dion azken ithurburu gordea, ohart gintazke, dela dudarik gabe, suhar begiratzen daukun Jainkoaren alderako fedea. (...) Jainkoak dauku eman lurra. Gizonek aldiz dituzte alha begiratzen ohidurak. Bainan amek dute etchean landatzen haurren fedea. Gu denen indarrak ez dira sobera, gure Eskual-herriaren sanho atchikitzeke, eta gure ondokoeri oso-oso emaiteko, guk ukan dugun bezala, bihotzaren sokorri, gogoaren amets (idem).*

Frankotan aurkitzen zituen jada 1950 inguruan herrixketako euskaldunen artean Euskal Herria ahanzi eta kanpotarren erak hartu nahikoak: *Nahi lukete beren baithan suntsitu aiten aitetarik hunkitu eskualdungoa, berechi Eskual-herria beren odoletik; haren hitzak beren mihitik; haren zeru urdina beren begietarik...*⁴²

Herrixketan baino lehenago hiritarren artean zen gertatu hau: *Laborariak baino lehenago, izan dira jendeak gogoeta bertsuak erabili baitzituzten beren baithan: hiritarrak! Hiri handietako egoileak! Ez ikusteko denak desberdin diren arbolak, egin zituzten harrizko etchaldeak: oihanak baino barnago diren harri-karrikak.* (idem).

Nortasuna atxikitzeko gonbita egiten die euskaldunei: *Gauden gure arbasoek egin gintuztenak. Gure Eskual-herriaren seme edo alaba. Gauden euskaldun. Gure itzal-argiekin. Giren bezala. Jainkoak egin du sahatsa sahaski, ametza ametz; eta haitz, hain barna erroak dauzkan haitza. Gu egin gaitu eskualdun (...) Ez sal ez gure mintzaira, ez gure ara zaharrak, ez gure fedea. Horiek ikusi nahiz, sukarra zainetan heldu zaizkigu, gauza guti diren hiritar eriak. Denaok arbulatuak dituzte, hutsak heien eskuak, hutsago bihotzak...Nahi gaituzte gaichoek ikusi, -ikusi arbasoen ontasunez bethi aberats gauden dohatsuak.* (idem).

Hiria galdua, landa atxiki nahi. Mendiak, itsasoa, etxe xuri bone-ta gorriak, pilota, dantza, euskara, fedea...Itxura batera edo hobeki errateko, egungo begi hiritar laikoez behaturik zein landatar, eta zein apez!

Beha diezaiogun bertagotik zituen arrangurei: *Ezinduz, irinduz, urthuz badoatzi Eskual-herriko herriak. Denbora berean, frango ederki zabaltzen ari dira hiriak, bereziki itsas-bazterrean. Bainan hunek ez du hura ordaintzen (...) Eri da Eskual-herria bere herriak eri dilingan baititu zorigaitzez (...) Gobernuen ezazolkeria, achola guti dute bas-herriez. Hirietako jendek larrua minbera dute eta aise hasten oi-hu-patarraka. Izitzen dute gobernamendua. Herrietako jendea aldiz ichila da, jasankorra: ez du ez horrek gobernamendurik iratzar-tzen ere...Ichila! Jasankorra! Bainan Eskualdunek diogu guzietan bada «hein bat»...(...) Badira erresuma aberatsak. Badira erresuma erromesak. Desberdin hortaz aditzen da usu solas eta zinkurina: hortaz auziak! Nehork aldiz ez du alphetzen zuzenkontrako desberdin berak badirela erresumaren barnean. Ez direla, hurbiltzekorik ere, irabaziak berdin hirian eta bas-herrian* (idem).

Biziki miresgarri eta eredugarri iritzi dio heletarrak euskal laborari- zibilizazioari. Asko idatzi du euskal gizonaz, euskal pilotaz, euskal dantzez, euskal bertsolariez, hots, euskal antropologiaz; eta giza talde baten defentsa sutsua egin badu hori euskal laborariena izan da, eta oro har herrixketan bizi zirenena. *Hiru pindarreko eraztuna* deritzan antzerki-lanean etxeko jaunak, auzapeza, etxetiarrak, artzainak, eta neskatoak, hots, neskameak ageri dira jokoan: Euskal Herriko laborari-gizarte tradizionalako giza-talde adierazgarrienetarik. *Ene sinestea* idatzian agertu duenez,⁴⁵ Salaberry idazlea Pilale deritzan pertsonaiaren moztropean gorde da.

Pilale pertsonaia etxeko jaun baten semea da; hortaz, bere burua etxeko jaunen sailean kokatu du, eta izatez ere hala zen, Baxenabarreko Heleta herriko Garra jauregiko semea. Jauregi horrek bazituen inguruan bost etxe maizterren bizileku zirenak, eta urrunxeago mendixka hegaletan barreiatuak beste bost.⁴⁴ Antzerkian Pilale Petan etxetiar plekari hautarekin oso ongi heltzen zen; haatik, bien artean bazen alderik, askoz eskolatuagoa Pilale etxeko jaunaren semea, eta lanbidez Petan, gaueko lanean aritzen zena, pottoka kontrabandoan. Onesten du Pilalek Petanen bizibidea, eta honek ematen dion kontseilua ere, Mixel artzain bertsolaria ikustera joatekoa, arazo latz bati irtenbidea atzeman nahian. Horretaraz gero, artzainaren iritzia ere oso aintzat hartua da antzerkian, artzain bertsolariarena –bertsolariiek duten asmu bereziari esker bestek zilatzen ez dituztenak zilatzen omen dituzte- auzapezarena bezala. Apaizak ez du muntarik antzerki-lan honetan.

Laburbilduz, eta antzerkiaren korapilo eta afera nagusia alde batera utziz, aurrerago helduko diogu horri, badira giza-talde ezberdinak Euskal Herriko laborari-gizarte tradizionalan baina direlako talde horiek harmonian bizi dira, eta auzapeza eta etxeko jauna garrantzitsuak diren bezala, etxetiarrak eta artzainak, eta plekariak eta dantzariak eta bertsolariak ere garrantzizkoak dira hein bertsuari, ezberdin baina berdin. Dohain gehiago aurkitzen zituen laborari-artzainen gizarte euskalduneari hirietako gizarte moderno frantsesean baino.

Ez da dudarik antzinako laborari-gizartearen idealizazio nabarmena dagoela hor.⁴⁵ Haatik, zalantzarik gabe arrazoi zuen zioenean Frantziak landaguneetako gizakiak baliatu, ustiatu gerrarako-eta - 1914an borrokatu eta hildako nahiz zauritu gehien jasan zituztenak laborariak. Heletan, 700-800 bizilaguneko herrixkan, 37 hildako- eta

gero engainatu eta ahantzi zituela gutxieneko baliabide materialez ere hornitu gabe: ur, argi, bide. Bazuen garaia laborariak jazarri eta bere galdeak aurrera ateratzen ahalegintzeko. Beti bizi atxiki du laborarien aldeko, bereziki euskal laborarien baina erabat harturik laborari guztien alderako atxikimendua eta begikotasuna.

Euskaldun izatea nola ulertzen zuen "Un fils de l'Eskual-Herria" deritzan artikuluan adierazi du garbiro: euskaldun izatea zibilizazio irrigarritzat joa baina originala eta bikaina denari bihotzeko giharrez atxikia zaudela sentitzea da. Euskaldun izatea, dela jaiotzez, dela borondate askez –beraz, ez zen esentzialista–, izaera berezia duen etnia batean integratzea da. Euskaldun izatea da Euskal Herriaren zorigaitzekin sufritzea, euskaldunen salbaziorako gorputz eta arima lan egiteraino.⁴⁶ Eta artikulua amaieran dio botereari eskua eman eta euskaldun izateari uzteko tentazioa handia dela, baina proba askotatik iragan behar izan zuela bere buruari aitortzeko euskaldun zela, eta euskaldun iraun behar zuela.

Gure xedea, ordea, ez da soilik alderdi etniko-antropologikoa aipatzea. Zer irtenbide politikoa proposatzen zuen Baxenabarreko heletarrak Euskal Herriarentzat?

Euskal etniarentzako irtenbide politikoa

Euskal Herriaren dohainak aipatzen ari, honela zioen: *Frantzia-hegalean, bertze lau alderdietarik gizonek altchatu pezoin-aska batez moztua, ez da Eskual-herria emazte-mokanes balios bat baizik: berdin hertsia, berdin ederki kanorez brodatua, bainan berdin izari ttipi-koa. Oi ez baginu zorigaitzez aska hori, edo (hobeki erraiteko) ezartzen ahal baginu, Frantziak eta Espainiak elgar adituz, arras betherik bezala, orduan Bilbaotik Baionarat zer jendetzeak ez ginitzazke bil mundu bazter guzietarik?*⁴⁷

Hortaz, emazte-zapi ttipi balios bat, gizonek altxatu pezoi-aska edo lubaki batez moztua. Lubaki zulo hau jendez betetzea balego, Frantzia eta Espainiarekin hitzarmen batera heldüz, orduan emazte mokanes ttipi baliosa handiago eta baliosago bilakatuko zatekeen. Horretaraz gero, euskal zazpi probintziekin batasun politikoa osatzeko ametsa bai, baina hau Frantzia eta Espainiarekin hitzarmena lortuz bururatzekoa.

Azken esaldia ez dakit zuzen nola aditu: turista asko ala etorkin ugari bilduko genuke? Nolanahi den, amets ederra baina zorigaitzez amets nekeza errealtatean gauzatzeko. Ikus dezagun lehenbizi zein frantses alderdiko zituen begikotasunak.

Gorago adierazi dugu MRP izan duela alderdi begikoa, eta gizon bat hautatzekotan Robert Schuman, Europa ekonomikoki, politikoki eta militarki batzearen aldekoa zen gizona. Ipar Euskal Herrian 50eko hamarkadan Chevigne zuen zerrendaburu MRPk, eta zerrendan oso aurrean Jean Errekart euskalduna. 60ko hamarkada arte, ez zegoen Ipar Euskal Herrian euskal alderdi edo mugimendu politikorik aberzale edo federalista sentitzen zenak hauta zezakeenik, baina hamarkada horren lehen urteetan berritasun politikoa sortu zen Enbataren sorrerarekin, eta hamarkada bereko bigarren zatian Hegoaldeko iheslarien presentzia asko ugaritzearekin eta Ipar-Hegoko harreman politikoak orobat usutzearekin.

Gorago azaldu ditugu Salaberry eta Enbatarekikoak

Ipar Euskal Herriaren gainbeherak min

Politika edo talde zehatz bati erakutsitako atxikimendutik, egin-dako kritikak ahaztu gabe, edo mugimendu politiko baten aldera agertu susmo gehiago edo gutxiago funtsatuetatik haratago, heletarraz esan litekeena da batez ere 1955etik atzera artikulua ugari argitara dituela Herria-n Euskal Herria tresnatzearen alde. Biziki arranguraturik agertu da urtero Frantziako hiri handietara eta AEBetako Kalifornia, Nevada eta Idahora burrustan eraman dituen 2.000 euskal gazteren joaneratetik, horrek sortu ohi zuen odoluste eta euskal herrixken alde orotariko gainbeheratetik, euskaltasuna suntsitzea barne -1950ean guraso biak euskaldunak izanik hizkuntzaren transmisioa % 59an egiten zen-. Halabeharrez, zati hau idazten dihardudan egun berean honakoa irakurtzeko parada dut euskarazko egunkarian: euskal-amerikar komunitateak lau euskaltzale omendu ditu Kalifornian. Omendu horietarik hiru Iparraldeko hiru euskal probintzietakoak: Pettan Apezetxe, Baxenabarreko Uharte-Garazin jaloa 1936an, eta 1956an joana Kaliforniara. Hari eta besteak beste, Uztaritzen 1939an sorturiko Isidore Camou, 1961ean Kaliforniara joanari zor zale gaur egun Chinoko Euskal Etxeak duen

egoitzaren eraikin ederra (Los Angeles). Hirugarrena 1934an Eskuilan sorturiko Martxel Tillous, 1994an Estatu Batuetako apez izendatua, San Frantziskon duena egoitza. Goian aipatu ditugun urteroko 2.000 joale horien ordezkari prestuak, hain segur, urrunean ere euskal erroak atxiki dituztenak.

Bokaleko aroztegieta, burdinoletan, 1.700 langile baziren lana galtzeko arriskuan 1962an, laborariei egin behar zieten oihu eta hauek haien sostengu ematera joan behar zuten: *Langilek zendako bada ez oihu egin laborarieri? Zuen orroak inharros ditzan Landes, Biarno eta Eskual-herria? Laborariak zendako ez jauts trumilka hiltzeko kenkan diren zuen Bokaleko anaien laguntzerat eta salbatzerat?*⁴⁸

Hortaz, langile eta laborarien arteko elkartasuna zen beharrezko euskal populu xehea eta auzoak, hots, Landak eta Biarnoko populu xehea, laborariak eta langile xeheak aurrera ateratzeko. Industria berriak sortzea ere noraezeko zen, lantzeko on ziren lur eremuak, hots, landak luberritzea bezala, ongi aprobetxatu gabeko lurrikin gehiago ateratzeko. Zuhaitzak sartzea. Abelazkuntzan ere tresna sartu beharra zegoen, eta Zuberoako Ahuski bezalako mendialde ederrak turismo ustiapenerako prestatu behar ziren, bertaraino bidak irekiz. Zuberoak Euskal Herriko Tirol bilakatu behar zuen.⁴⁹

Euskal alienazioaren jatorria

Jakina, azpigarapen ekonomikoa, hainbeste ezinbertze eta emigratu beharraren eragile zena, bortizki deitoratu eta are salatu du. Baina euskal alienazioaren etorkia, Indian ingelesekin gertatu bezala, kulturen zegoen bere ustez. Gandik Indiar Iraultza abian jarri zuenean bere nazioaren bereizgarriak nahi zituen atxiki, bere izaera berezia.⁵⁰ Arimaren matxinada bat jarri zuen abian, bere izaeraz beste egiteari uko egiten ziona. Ingalaterrak makinekin batean bere hizkuntza garraiatzen zuen, funtzionarioekin batean bere kultura. Gandik egoera horren aurrean nortasun psikologikoa berreskuratzeko gerra jarri zuen martxan, kulturaren gurutzada. Independentzia politikoa harentzat independentzia espiritualerako baldintza eta aldi berean ikurra zen. Eta Gandi Indiako bada ere jaiotzez, bere ikasbidea populu

orori zuzendua da; Britainia, Korsika eta Okzitaniari bezala Euskal Herriari.

Frantziar probintziak Pariseko metropoliaren koloniak dira edo, nahiago bada, paristarren estatuarenak. Kolonia-ustiapena kontzientziaren planoan proiektatzen da, gutxiagotasun konplexua sortuz. Euskal alienazioa, bretoi, flandestar, okzitaniar edo indiar alienazioa bezala, guztien gaineratik kultur alienazioa izan da. Nortasun morala ebastea. Euskaltasunari aldi berean egin diote tiro espainiartasunak eta frantziartasunak, nortasuna arrakalatzeko. Era horretan alferrik galdutako altxorrek ez dio inori mesederik egin. Euskal hizkuntza erauzi egin dute euskal ezpainetarik. Hizkuntza-jazarpena eskolan hasi da. Hau guztia gordinki salatu du Salaberryk, berak bere haragian bizi izan duelako alienazioa, bere baitan mespretxatu eta gutxietsi zuelako euskaltasuna harik eta Alemanian preso-zelaian zelarik euskal kontzientzia iratzarri zitzaion arte.

Beste euskal idazle batzuk ere deskribatu dute euskal alienazioa baina ezin ukatzukoa da oso ere ongi deskribatu duela baxenabartarrak eta delako alienazio horren ondorioak egun ere bizi-bizi sumatzen ditugula Iparraldean ez ezik Hegoaldean, hots, frantziartasunak eta espainiartasunak bereganaturiko euskaldun askorengan.

Lehenbizi, kolonizazio kulturala, estatuaren eskolan euskara euskaldunen mihitik erauziz. Gero, honi eskua emanik kolonizazio ekonomikoa, baserria gutxieneko zerbitzurik gabe utzi izanaren eta industria behar bezala sustatu ez izanaren ondorio gaizto guztiak pairatuz; eta bi kolonizazio hauekin batean, eta hauek azkartuz, zentralismo politiko jakobinoa herrialdeei eskumenik uzten ez diena.

Bilakaera politikoa

Politikoki Frantzia aldarrikatzeari utzi eta Euskal Herriaren eta gainerako populuen eta herrien Europaren aldarria egitera iragan da 1960ko hamarkadan. Donibane Lohizunen bildutako Biarri eta Zuberoako preso-gerlari ohiei, 1963an, mezako predikua egin zien. Bertan hiru xede eta hiru bide erakutsi zizkien geroari buruz. Bata, herria egitea. *Bizkitartean ez gira ohartzen gure herria hurtzen ari zaugigula. Batzu borchatuak ihes egiterat Amerika zolaraino, berzreak Pariseko bizitegi multzo andana gaitzerat (...)* Herria behar

*dugu lantu, tresnaz muntatu, arbolastatu, lantegistatu, hots salbatu.*⁵¹

Bigarren xedea Europa egitea: *Europaren kideko beroenak izan dira presoner ohiak. Ez da dudarik, ez bada Europarik ez dela izanen laster Alemaniarik, ez eta Italiarik, ez eta Frantziarik. Oker eta itsu, hori ikusten ez duena! (...)* Uste izatekoa da hitzaldiak arrakasta gaitzagoa bilduko zuela halakorik adierazi beharrean Frantzia ederki goratu balu, hura zerbitzatu zutenak baitzituen aurrean, Alemaniaren aurkako gerlan arituak eta Alemanian preso urte asko emandakoak.

Hirugarren xedea bakea egitea: *Algeriako gerla izan den bezelako gerla okaztagarriak, utzi ditu bihotzak zaurturik, eta presondegiak betherik (...)* Gerlari ohieri da galdatzea tzarkeria guziak ito ditin barkamenduan. Ben-Bellak, guziak barkatuak ditu Algerian. Arabak libro. Frantsesak noiz arte egonen dira ezinduak ate gibeledu ilhunbean? Ezin bada falta frantses erreferentzia, OASen parte hartzeagatik preso hartutakoak askatzeko eskaera zalantzarik gabe; haatik, azpimarragarria da Frantzia gehiago ez gorestea, eta herria eta Europa aldarrikatu izana nagusiki.

De Gaullek presidentzian zazpi urte egin izanaren kariatat, 1965ean gaitzetsi zuen nazioen nazionalismoa eta goretsi herrialdeen nazionalismoa, hots, euskaldunena, bretoiena, languedocarra eta flandestarrena.⁵² Benetan bi nazionalismo daude, dio heletarrak, bata askatzailea da, bestea zapaltzailea: bata aberastu egiten du gizadia, besteak onbehartu. Arrazoiaren aginduei jarraiki: nazionalismotik naziora: bai; naziotik nazionalismora: ez.

Gorago 60ko hamarkadaren berritasun sozio-politikoak laburbiltzen ari genioen Hegoaldeko iheslariekiko harremanak ugaritzea ekarri zuela. Gatozen honetara. Telesforo Monzon eta Lartzabal apaiak Angel Arregi beste batzuekin batean Anai Artea elkarteak sortu zuten Donibane Lohizunen 1968-69an Hegoaldetik zetozen iheslariak laguntzeko. Laster hasi ziren gose grebak, iheslarien eskubideak, errefuxiatuen eskubide politikoak errespetarazteko.⁵³

Lehenbizikoa Baionako San Leon katedralean, 1970ean egina, besteak beste, Juan Jose Etxaberi elkartasuna adierazteko. Katedraleko atean finkatua den brontzezko uztaiak baliatzen du artikulua hariltzeko.⁵⁴ Erdi Aroan, erresuma girstinoen tradizioari jarraiki, aski zen delako brontzezko uztaiari heltzea asilo-eskubidea erdiesteko;

egun ez, suprefetak manua emanik poliziak barrura sartu zirenez gero, katedrala bortxatua izan zenez gero, asilo-eskubide sakratua urratua. Behinola aintzat hartua zen brontzezko uztai irigarri bilakatu zen, gizarte deskristautuaren adierazgarri.

Justizia era ez-bortitzean galdegiten zutenen jarreran ekintza ausartaren poesia atzematen zuen heletarrak: *Je trouve la poésie de l'action intrépide dans le groupe des contestataires non-violents*. Horrekin batean nabarmentzen zuen oro har euskal zazpi probintziek hartzen zutela parte greban eta kategoria sozial guztiek orobat. Bretoi batek grebarekin bat egitea berebat.

Beste horrenbeste Hendaiako Santa Ana elizan 1979an egin zen gose greban. Hendaiako Santa Ana Baionako San Leon bilakatu da, zioen: *Je suis contre la violence. Je suis donc, et nécessairement, pour la non-violence*.⁵⁵ Batere zalantza izpirik gabe sinatu zuen Baionako elizabarrutiko apaizek euskal errefuxiatuen alde eginko deia. Bere iritziz, Vincent Baionako apezpikuaren jokaera, dei edo idatzi hori erlijio-buletinean ez argitaratzekoa, ez zen zuzena; izan ere, isiltasuna ere jarrera politikoa zen: *Mgr Vincent n'a pas voulu que ces textes, politiques bien sûr, trouvent leur place dans les colonnes du Bulletin religieux. Mais tout, et le silence lui-même, n'est-il pas de nature politique?*

Euskal iheslariei errefuxiatu politikoaren estatutua aitortzearen guttiz alde zegoen: *Qu'avec une piété analogue, le cardinal Etchegaray, fils d'Espelette, remette à Sa Sainteté le Pape Jean Paul II, le télégramme respectueux que des prêtres basques lui ont confié en faveur du statut de réfugié politique de leurs frères et soeurs du Sud*.

Salaberry eta bortizkeria

Joseba Goñi Alzuetak eta Jose M. Rodriguez Erdozain jaunek estatu espainol eta frantseseko ehun laguni galdetegi bat Igorri zieten 1978an Euskal Herriko indarkeriaren kausak aztertu eta irtenbideak proposa zituzten. Salaberry ere gonbidatu zuten, eta honek arrapostua eman ere bai.

Aitortzen du hiru bortizkeria mota badirela Euskal Herrian: *instituzioen edo eraikiduren bortizkeria; iraultzaileen bortizkeria, polizia-*

ren eta politikidekoen bortizkeria. Baina lehenengo bortizkeria ez du jorratzen. Beste biak bai. Hasierako euskaldun iraultzaileen fedean onean sinesten zuen, etsi-etsirik zegoen ez zutela bortizkeriara iritsi nahi, baina poliziaren indarkeriak bultzatu zituela ematen du aditzera.

Oso garbi adierazten du, bestalde, borroka armatua utzi egin behar dutela euskaldunek hiru arrazoiengatik: bata, Makiavelo florentziarraren arrazoia; indarkeriak banatzen ditu euskaldunak eta beraz, batu gaitezen banatzen gaituena erauzi behar. Bigarrena, Koestler-en eta Graham Greene eta Brecht-en arrazoia –azken honen ez hain garbiki, nabartzen du Salaberryk–; bortizkeriak “*zikintzen duela gure helburua eta erran nezake gure ametsa*”;⁵⁶ eta hirugarrena, gazteen irakasle baten arrazoia, apaizak aipatzeko bere eginbide duen solasa: «Hori ere nunbeitako amaren semea duk!»; denok Jainkoak eginak alegia. Azken arrazoi hau berea, noski, hainbeste gazteren irakasle izandakoarena.

ETAk egin dituen atentatu guztiak salatu ditu, etakideen aurka egindakoak salatu dituen bezala. Adibide ugari eman nitzake, baina batekin etsiko dut, 1979an, orain auzitan dugun autonomi estatutua, EAEko estatutua onartutakoan jaulki zituen iritziak hona aldatzarekin: Ez irabazlerik eta ez galtzailerik. Hego Euskal Herrian –au Pays Basque Sud– % 60 boto-emaille, eta hauetarik % 90 autonomi estatutuaren aldekoak. Zertan harroturik ez, baina baikorrenek uste zutena baino hobea zenez emaitza, ontzat jotzen zuen.⁵⁷

Euskaldunek aditzera ematen ziotenean patxadatsuegi eta beranduegi zetorrela estatutua, bat zetorkien; haatik, gauza bera frantses kazetarienganik zetorreanean, irribarrea jaulkitzen zitzaion: Jakobinismo frantsesa jakobinismo espainola baino monolitikoagoa da. Paris Madril baino atzerago dago deszentralizazioaren ideia berriarekiko. Galtzen da bretoi, korsikar eta euskal nortasunaren bihurtuneetan.

Bortizkeriaren politika politika suizida zela zioen, Gipuzkoa eta Bizkaiko industria suntsituko du eta. Amets egiten uzteko esanez amaitzen zuen artikulua. Liberazioaren ondotik euren buruzagiek hala galdeginik frantses komunistek euren tropak desarmatzea onetsi bazuten De Gaulle jeneralak nahi bezala, orain pilota Telesforo Monzonen zelaian zegoen. “*Ez al duzu zuk egingo Euskal Herriagatik frantses komunistek Frantziagatik egin zutena?*”.

Bortizkeriarik erabili gabe autonomia lortu zutela-eta uste zuen Kataluniak zuhurrago, zentzudunago eta argiago jokatu zuela. Bortizkeriari uko eginik denbora profitatu zuen Kataluniak bere industrian inbertitzeko eta erosteko ahalmena handitzeko. Euskadik, aldiz, atentatu eta zerga iraultzailearekin industria txikitua zuen. Hor zeuden batean Garaikoetxea eta bestean Pujol, toki bertsuan baina bide desberdinetik etorriak.⁵⁸

Gorago esan dugu, ETaren bortizkeria eta poliziarena gogor salatu dituela, baina horiekin batean aipatu dugu erakunde eta egituren bortizkeria ere bazegoela aitortu zuela. Hau salatu al zuen?

Zuzen eta argi beste biak bezala, ez. Aukera bazuen errateko argi eta garbi Francoren diktadurak sortu zuela ETA. Ez zuen horrelakorik salatu.⁵⁹ Zeharka, beharbada, bai.⁶⁰

1939-1945-eko gerlatik etxerat itzuli nintzan bortz urte Alemaniako Stalag batean preso egonik. Ene lehen artikuluetarik bat izan zen: «Gandhi notre remords, Gandhi gure urriki». Bortizkeria gabeko indarra asmatu izan du, ez giristino batek, bainan Jondoni Joaniren ebanjelioa giristinoek baino hobeki irakurtua zuen giristino ez zen batek.⁶¹ Hor badago mea culpa-rik zalantzarik gabe, baina dudarik gabe ez dago beste bi bortizkeria salatzean erabilitako indarririk. Aljeriako deskolonizazio gerra jorratzean, jaso dugu nola justizia eta karitateak ekarri behar zuen bakea; eta justizia Pax Gallica zen, hots, armen bidezko frantses menderakuntza.

Bestetan, garbiago ere agertu du. Esate baterako Bernard Bri-gouleix "Le Monde"-ko kazetariak Euskal Herriaz eginiko lan bati egiten dizkion iruzkinetan. Delako kazetari horren arabera euskaldunek, Franco bizi izan zen garaian behinik behin, bi erregimen guztiz desberdini egin behar izan zitoten aurre: asimilazio aktibo baina baketsua eta errepublikaren baitakoari iparrean; eta errepresio eta aurre-egite psikikoari, Hegoan. Salaberryren arabera, bi asimilazio politikek, batak zein besteak, berdintsu jokatu zuten. Diferentzia beste nonbait zegoen; diferentzia historikoa zen batetik, eta demografikoa bestetik.

Aldea historikoa zen Hegoko euskaldunak Madrilen aurka borrokatu direlako eta Iparreko euskaldunak Parisekin batean. Frantses politikak, Bismarckek Alemanian bezala, Lehen Errepublikatik V.era suz eta odolez eraiki zuen frantses batasuna.

Eta demografikoa zen Iparreko euskaldunak hagitzek gutiago zirelako. Kopuruz bietakoak berdintsu izan balira, errepresio errepublikarra errepresio frankista bezain dorpea izanen zen. Aski gogora ekartzea Britainia, Vendée edo Itsasuko harana zeharkatu zituzten infernuko zutabeak 1789ko Iraultza garaian. Baina gutiago zirenez, lantegirik gabe ahultzen zituzten, Europako autobide garestienarekin, eta orduko ikasleak biharko lan-deportatu bilakatuko ziren. Kasaila eta istilu batzuk pairatu eta ikasleak desagertu egingo ziren Bordele, Tolosa, Paris eta beste hiri batzuetako inurritegiek irentsiak.

Banago tonu samin eta etsi horren zati bat behinik behin MRPrekin oinordekoen politikarekiko desengainuari zor zailola.

Gorago adierazi dugu gerra ondoko lehen urteetan MRP alderdia izan duela begiko. 1965ean presidentziarako aurkeztu zen Jean Lecanuet alderdi horretarik, eta Salaberryk haren aldeko botoa galdegin zuen. 1979an, ordea, guztiz desengainatua dago alderdi horren oinordekoekin. Jacques Chiracek lehen ministro zela bereganatu bide zuen Jean Lecanuet. Eta honek urrunago joanez onartu bide zuen Simone Veil anderea zerrenda-buru izatea europar hauteskundeetarako, noiz eta andere hori UDF alderdikoa ere ez zenean eta bere meritu bakarra abortoaren legearen sustatzaile nagusi izana zenean. Gainera, Korsikako Bastia hirira joan Lecanuet eta hango gazteei gomendatu zien herrialdezaletasuna alde batera utzi eta Frantziako nazioa aldezteko. Lecanuet gaizki zahartzen diren alkoholetarik zen, botila Calvados irekia –sagardo-pattarra– iduri zuen, ur bihurtzen ari zena. Giscard d'Estaing-en eskumakila eta morroi zen.⁶²

Azken urteetan heletarra aserik da frantses ezkerren, eskuinaren eta are zentristen jakobinismo hertsiarekin: sozialistak, komunistak eta zentristak absente daude aberriaren hitzorduan. Zoriondu baino ez dira egin behar. Prestuak dira. Hego Euskal Herriko sukurtsalistek, ezker, eskuin eta zentrokoek bihotz bat dute taupadak ez Gernikako erritmoan baizik eta Madrileko erritmoan ematen dituenak, eta Ipar Euskal Herriko sukurtsalista eskuin, ezker edo zentrokoek berdinean, bihotz bat dute taupadak ez Baigorako erritmoan baizik Pariseko erritmoan ematen dituenak. Garaikoetxea presidentek lantegi izugarria du: Nafarroa oiesa, latza, adiskidetasunaren urrezko kateez biltzea hegoko hiru probintziekin lot dadin, eta hiriburu erkidea Iruñea izan dadin; eta barnealdeko Euskal Herriaren haragi

eta odolean ezarriko mendeetako muga eraistea,⁶³ hura isurtzen baita Bidasoaz diferentzien ibaia egiteko eta ez inola ere mugak markatzeko.

Eusko Alderdi Jeltzalea begi onez ikusten zuela ziurtatu ahal izateko froga gehiago ere eman ditu. 1977an PNVk Aralarren antolatu zuen alderdi eguna. Heletako nafarrak ez zuen joaterik izan Uzta-ritzeko seminario ttipian antolatu jaiari izan zelako baina honelatsuko iruzkinak egin zituen.⁶⁴ Nik Aralarren ez nuen soilik mendi-anfiteatro batean elkarretaraturiko 50.000 lagunek osatu ikusmira zoragarria miretsi nahi, han ohartzerik izango bainuen PNV handiagoa dela. Gai dela, nazio handietako alderdi handiek bezala bere ordena-zaintzail-leen zerbitzua bermatzeko; gai dela demagogiarik gabe funtsezko egiak aldarrikatzeko: «Euskadiren autonomia Nafarroarik gabe ez da Euskadiren autonomia... Kaos ekonomikoak, gora doan deskapitali- zazioak... itzulezineko txirotzera eraman gaitzakete». Uztaritz eta Ara- lar... Bi irrintzi mugaren gainetik gurutzatzen direnak, ahalkearen horma hartxintzar bilakatuaren gainetik.

Haatik, Salaberryk ez zuen EAJren gonbitarik jaso, ez zen bera bizi zela alderdi jeltzalea Iparraldean aldeko zituenak biltzera iritsi. Eta Ipar Euskal Herrian ez zuen bere gogoko alderdirik hautematen. 1979an Kontseilu Nagusia osatzeko kantonamendu-hauteskundeetan euskal alderdiak EHAS, Euskal Herriko Alderdi Sozialistaren ban- derapean aurkeztu ziren. Lortu zituen emaitzak 1967an Enbatako hautagaiek lortutakoekin alderatuz gero aurrerapena ñimiñoa zen, % 1 edo 2. Gainera, aurrerapena % 1,20ko atzerapena zen Atarratzeko kantonamenduan. Baxenabartarraren iritzian akats bat egin zuen EHASEk hamabi urte lehenago Enbatak bezala, aberriaren batasun sakratua hautsi. Aberria mehatxaturik denean alderdiek ahantzi behar dituzte desberdintasunak eta soilik gogoratu batzen dituzten ezaugarriak, gerra garaian bezala.

Denok dakigu errazago dela batasuna aldarrikatzea praktikan lortzea baino, hala ere ezin erdeinatuko ditugu adierazpenok. Batzuk kontent ziren euskal alderdiak lortutako emaitzak kaskarrak zirelako, ez horratik Salaberry! Bi egite aipatzen zituen emaitza txarrak espli- katzeko; bata, boto baliagarriarena, eta bestea hauteskundeak ira- gaiten zirela baina arazoak ez, arazoak gelditzen zirela. Ipar Euskal Herriko lurra geroz gehiago kanpotarren eskuetan; eta mendialdea basamortu bilakatze bidean zela. Gazte askok Euskal Herritik emigra-

tu behar izana, eta mass-mediaren monopolioarekin Nazio-Estatuek aurrera zeramaten kultura minorizatuak suntsitzeko politika. Lehen eskolaren bitartez eta gero mass-mediak baliatuz. Honako esaldiokin amaitzen zuen: *Le Pays Basque est le Pays Basque. A chacun de ses fils l'honneur de le servir. L'honneur et le devoir* (idem).

Bortizkeriarik ez, autonomia aldeztuko zuen PNV bezalako alderdi bat nahi zukeela iduri zuen Ipar Euskal Herrirako. Euskararen ofizialtasuna eta euskal departamendua galdegin ditu.⁶⁵ Telesforo Monzonengan ere bazuen fedea. Hari zuzenduriko gutun irekiko hitzak dira ondokoak: *Zuri da, Monzon jauna, ez zuri bakarrik, baina, Leizaola jaunarekin, zuri lehen-lehenik, emeki, eztiki, biga, hiru, lau edo bost den Euskal-Herriaz Euskal-Herri Bat egitea. Lan nekea. Euskaldunek beroa dugu odola. Errotik koskak gira, artetan aitortzen dugun bezala.*

Lan nekea, baina nekea bezain beharra.

Beharra eta ederra.

Olerkaria xora dezakeen gizon lana.

Barka ene ausartzia.

*Bihotzetik.*⁶⁶

Abertzaleen arteko batasunaren beharra. Ez du honek gaurkotasinunik den mendrena galdu idazten dihardudan 2002. urte ondar honetan.

1939-45eko soldadu eta preso, kolonia eta Aljeriako gerlakoan hainbat eskubide aitorturik Frantses Batasuna atxiki nahi zuena kosta ahala kosta, azken urteetan Euskal Herriaren halabehar gogorrrera itzuli da, eta abertzaleen arteko batasuna aldarrikatu du, bortizkeriarik gabeko batasuna.

ETHNIA EDO NAZIO TTIPIEN EUROPA

Orriotan Salaberryk ukitu zituen gai asko ukitzeke utziko ditugu ezinbestean, esaterako, mundu zabaleko politika eta kulturari buruzko hainbat albiste eta iritzi jakingarri,⁶⁷ baina nazio ttipien aldera erakutsi zuen onginahia eta sustatu nahia bazter utziko bagenu, eta orobat Europar Batasunaren irrika ahantziko bagenu, Frantzia eta Euskal Herriarekin batean baxenabartarraren gairik kuttunenak izanak utziko genituzke kanpo.

Preso esparruan ezagutu eta tratatu zituen bretoien aldera atxikimendu bizia agertu du. 1965eko apirilaren 8an hiru mila bretoi jaitsi ziren Parisera, beren haserrea erakustera, beren deia oihukatzerara. Gobernuak jarritako behatopak gorabehera, hiru mila bildu ziren "Bourse du Travail" barnean. "Badute arrazoin Bretoinek, kexu izeiteko gobernamentuaren politikaz, gobernamentuak bere mainak ekartzen baititu edo Pariseri, edo Rhin ibaiari hurbil den Iguzki-aldeari.⁶⁸ Pompidou lehen ministroa eta De Gaulle presidentearen aurkako oihuak egitea barkagarri zen anitz jasaten duenari zor zaiolako urrikalmendua. "Mendebal aldea bezela, debalde uzten du Frantses gobernamentuak, Hego-aldea. Bretanian, ehunarendako berrogoiez apalago direla langilen alokairuak, ezen ez eta Parisen?...Eskual-Herrian berdin. Gazteak bortxatuak direla ihes joaiterat Bretaniatik, ez jandarmek eskuak kadinastaturik, baina ezin biziak, jandarmen jandarmak haizaturik, Eskual-Herrian berdin. Badela Bretanian ainitz laborari, eta gobernamentua guti ekarria dela laborarien laguntzerat (...) Eskual-Herrian berdin (...) Heia noiz iratzartuko giren, Bretanian bezela Eskual-Herrian, Mendebal-aldean bezela, Hego-aldean. (...) Ene presoner lagun, Bretoin maiteak, zueri goresmen. Erakusten daukiziegu, zer behar ginuken egin, nahiz ez dugun egin.

1967an De Gaulle joan zen bisitan Quebecera eta gonbidatua zen herri batean separatisten alde jarri zen *Vive le Québec libre* oihukatzen zuela.⁶⁹ De Gaulleren bidaiak pozak zoratzen jarri zituen mundu guztiko partikularista edo federalistak. Elkarren solidario sentitzen dira euskaldunak, okzitaniarrak, bretoiak, flandestarrak edo Kanadako frantsesak: *Les peuples ne sont pas prêts de sacrifier leur génie sur l'autel d'un Etat dont le socle est constitué par un rouleau compresseur, outil à détruire les caractères spécifiques des régions. Selon le mot de Daniel Johnson, ils sont convaincus qu'occuper sa place ce n'est pas prendre la place des autres; selon le voeu du général de Gaulle, ils trouvent beau de reprendre sa marche, plus conscients que jamais de sa vocation particulière, de son entité.*

Handik hamar bat urtera, René Levesque quebecar alderdiaren buruzagiak bere independentzia-elkartzea programarekin Quebecen hauteskundeak irabazi eta presidente izendatu zutenean beste artikulua idatzi zuen heletarrak: *Ukanen dituela traba izigarriak askatasunaren bidean René Levesque jaunak, dudarik ez da. Agertu beha-*

rko, ez uzkur, baina zuhur. Kanadako beste gunetarik berextea, erhokeria litake (...) Baina nork erran dezake ez denetz orroitu Rene Levesque orroak, Bretanian, Korzan, Okzitanian, Euskal-Herriari ukan dezakeen oihartzunaz!... (...) badaki René Levesque jaunak badirela hitzak barna sartzen direnak buru fuñetan. Haren hitza: «Bakoitza bere etxean nagusil» Zer da ederragorik?...

Idatzi zuen azken artikuluan, hil baino hamar bat egun lehenago, adierazi zuen herrialde mespretxatuen borroka hasi baino ez zela egin. Okzitaniarrak, Bretoiak, Korsikarrak eta Euskaldunak elkarri eskua emanda joan behar zuten edo genuen nortasun ezagututik nortasun hobeki ezagutura. Pierre Emmanuel idazle frantsesak bezala uste zuen estatuak erantzukizuna bazuela herrialdeak bazter utzi zituelako, eta agintariel zegokienez, Georges Pompidou eta batez ere Valéry Giscard d'Estaing ez zirela sentikorrak izan gertaturiko bilakaerarekiko, herrialdeen alderako sentikortasunarekiko, azken hogeita hamar urteetan jazoriko aldaketa sozio-ekonomikoekin bat zetorren bilakaerari buruz.

Populu gutxietsi eta herrialde azpigaratuek etorkizuna Europar Batasunean zuten. Badakizu nola asmatu zuen Monzonek *Bai euskarari* kantua, Salaberryk aire berean kantatzeko *Europari bai, bai eta bail* asmatu zuen.⁷⁰ Europaren beharra azpimarratzeko arrazolak askotarikoak ziren eta aldi historiko bakoitzean batzuek hartzen zuten nagusitasuna besteen gainetik baina nolana den 1947tik hasita hil arte Europa aldeztu du, ez nagusitu den Giscard d'Estaingean Europa baizik nagusiki populu beregainen Europa.

Alde batera pozik egongo zen bizi balitz, hamabost estaturen Europa hogeita bostena izatera iraganen delako laster batean, baina bere mendean emandako iritziekin erara, populuen Europa aldarrikatuko zuen edo populuen eskumen gehiagoko Europa behinik behin, eta sozialagoa segur aski.

Europa aldeztu behar zen juduek eta giristinoek ez zutelako edo ez genuelako geure eginbide erlijiosoak bete, ez Jainkoaren aldera eta are gutxiago gizakiaren aldera, batez ere giristinoek gerla ekarri diogulako eta ez bakea: *Europa girixtinoa, Europa, sailduen herria, agertu da ere Europa paganoa, zapatzaileen eta ohoinen Europa zorrotza*. Salbuespen bakarrak baxenabartarraren iduriko, hiru giristino: Robert Schuman Frantziar, Conrad Adenauer Alemaniar eta

Alcide de Gasperi Italian. Anaitasunaren etsenplua ematen zuen lehen aldiz Europak.

Bigarrenik, aldeztu behar zen Europa bertako estatuak (Frantzia, Ingalaterra, Italia, Alemania) ez zirelako XX. mendearen bigarren zatian aski handi eta boteretsu beregain eta bereizirik egonik, hiru erraldioen errespetua ekarrarazteko, hots, Amerika, Errusia eta Txinarena.

Hirugarrenik, Euskal Herria bezalako herri ttipi eta moztuek Europako erresumak bateratuz baino ez zutelako etorkizunik: *Alde batetik eskuindar gaullixtek, Jacques Chirac buruzagi, beste aldetik ezkertiar komunixtak, Georges Marchais bidatzaile, nahi liokete hetsi Europako atea herri beharduneri, hala-nola Espainia, Portugala, Grezia. Heien xedea, Europaz egitea herri aberatsen elkargo aberatsa. Iduripen horren arabera Euskal-Herria egon litake, orain arte bezala, bi zatitan mozturik. Aipu litake: Iparraldean hiru, Hegoaldean lau. Baina ez litake aipu solas miresgarria, maitasunaren solas paregabea: hiru eta lau, zazpi.*

Deblauki aitortzen du bere garaikoeak, bere kidekoek axola guxtiegi izan dutela Euskal Herriaz: *Barka, gure hil-harrietan etzanik zaudezten arbasoak, axola guti ukan bait dugu Euskal-Herriaz! Eta guk, buru-has, Bai Europaril*

*Europari Bai, Europari Bai, eta Bail
Hiruetan bezala, miletan Bai.*

EPILOGOA

Garrako apeza, Filosofiako irakaslea eta Herriako idazlea.

Garra etxea Heletako plazatik kilometro eta erdi ingurura dago Iholdiko bidetik hurbil, gaintxo batean, eta Salaberryren hitzetan: «hara nola urtxo bat, bi teilatu hegalak beheiti, papo xuria zonbeit luma gorritz zirimarratua», Francis Jammes bertsulariak euskaldun egoitzaz dion bezela.⁷¹ Gorago adierazi bezala, hurbil bost etxe ditu, eta urrunxeago beste bost mendi hegaletan barreiatuak. Hamaika etxeok osatzen dute Garreta kartierra. Garra etxean sortu zen Salaberry, eta han ibiltzen zen zaharturik ere zaldi gainean Baigura magaleko mendixketan barna.

Gizonak egiten du etxea, baina etxeak egiten du gizona, dio Garrako semeak. Etxeak ematen dio gizonari, gizon izateko behar duen axola, arrangura, laneko karra. Garrako etxe zaharraren aurrealdeari begira jarrita, ate zabalaren gainean armarri iduriko harri biribil bat nabarmentzen da, eta bertan otso bat eta data bat 1123. Ba omen da familia bat Eleta edo Garra, Iruñean duena erroa, eta Panaman adarra. Erraten bide dute behiala Eletak eta Garrak zer bat zitezkeela, biak adin berekoak izaki.

Garra etxe zaharraren ezker aldean, leiho baten gainean honako idazkuna ageri da: *Jesus, Maria, Joseph. Salagoiti Garra Gratiane 1666*. Etxe zaharrari loturik etxe berria, ez hain berria ere ate gainak honela dioenean: *Fait par J.S. Garra Estebenie Arraidou 1770*. 1356an Garrako Eñaut izanen da Donibane Garaziko gazteluaren buruzagia. 1736an sortuko da Santiago Garra de Salagoiti apeza. Salaberryren arabera, errotik hemezortzigarren mendeko umea izan da delako apez hori: *haren kaskoan ez da jakitate lehenik gogoaren apaingarri, bainan lehenik besoaren indargarri*.⁷² Hidrografiako irakasle izan zen Baionan eta *Eléments de la science du navigateur* idatzi zuen, eta Tolosa eta Bordeleko Zientziako Errege Akademiako kide izan zen. “*Encyclopédistes*” deitu Dalember Dideroten asmukoa zen osoki Zantiago Garra de Salagoity gogoeta ari zelarik nola erakutsi unti bidatzale-lemazaineri zer bidetarik ibil, bide gabeko itsasoan. Bainan zen asmu girixtinokoa. Zen apeza. Behin Villa Plako irakasle aipatu batek –Salaberryk hamabost bat urteren buruan filosofiako ikastaldiak eman zituen Baionako ikastetxe horretan– erran zion Pariseko Entziklopedista fedegabeen eta Los Caballeritos de Azkoitia Entziklopedista fededunen arteko zubia izan zitekeela Jacques Garra de Salagoity, Heletako apeza. *Ez zen guti harritu, nik ihardestearekin ene arbasoetarik nuela (...)* Bizia kasik iragana, harriturik nago zonbat eite dutan, 167 urte ni baino aintzin sortu putikoarekin.

Heletako plazan, orain Herriko Etxea denaren balkoi gainean harrizko idazkun bat ageri da, eta bertan latinez honakoa dio, Salaberryk euskarara bihurturik: *Bizitegi hau laborantzako tokia ere, lehena go harpe ohoin, garbitu ditu Jakobe Garra de Salagoity apezak, erakasle Baionako ur jakintzako erregetiar ikas-etxean, Tolosako eta Bordeleko untzialdearen erregetiar Akademian ihardesle, sortua egunez martxoko lauean, 1736-eko urtean.*

Badirudi laborantzako toki eta bizitegi baino lehen, lapurren egoitza izan zela aldi batean delako etxe hori, baina Santiago Garra Salagoiti apez argituak suntsitu zituela mende joanetako ilunpeak eta orbanak jakintzaren eta girstino-argitasunaren bitartez.

Etxeko jaunen askaziko, aitoren semeen jatorriko, garai zaharreko zaldun airedun, eta Santiago Garra Salagoiti apaiz argituaren etorkiko, ez apaiz xehe baizik apaiz irakasle eta kalonje, hots, apezpi-kuaren hurbila; horrek guztiak eman bide dio Salaberryri halako larderia eta aristokrazia-ukitua, hainbatetan eta hainbatentzat aski jasangaitza.⁷³

Haatik, ez da Garra eta Garretako premu izan, arrebaharrena baizik. Apaiz ikasketak egin, filosofia lizentzia atera Okzitaniako Tolosan, eta Uztaritzeko Seminario ttipian hogei bat urtez eta Baionako Villa Pia-n hamabost batez filosofiako irakasle izan da. Salaberry irakaslea eta Salaberry pentsalaria *Herria* eta *Gure Herria* kazetetan idatzitako artikuluetan agertu eta ezagutzera eman duenetik sollik aztertu ahal izan dut, eta batez ere bere artikulua sozio-politikoaren alderditik.

Alderdi horretarik, guztien gaintik nabarmendu dut II. Mundu Gerran Frantziako armadan egindako urteak eta bereziki Alemaniako Stalag IV B preso esparruan emandako bost urteek bere baitan utzitako arrasto sakona, gerrari ohi hatza.

Alemanek hasitako gerrak Europako bazterrik eta hiririk ederrenak suntsitzen, jendea sarraskitzen eta sufrimenduan amiltzen zituen bitartean, Salaberry burdin hariz inguraturik bizi izan zen Alemaniako Mühlberg and der Elbe-n, Dresde eta Leipzig arteko preso esparruan. Zorriak, tifusa harrapatzeko arrisku larria, janari urria eta preso egonagatik, bazuten bestelakorik ere. Frantsesek berek hautatu Konfiantzazko Gizonaren bulegoa –Lamothe lotinanta–, bazuten kapilautza, antzokia eta unibertsitea. Ingeles, amerikano eta aldealdera Europa guztiko herritarrak zeuden bilduak bertan, lehen esan dugun bezala probintziak. Lan bortxaturik egin beharrik ez, solaserako abaguneak hamaika. Solaserako ez ezik ikaste eta mintzaldieta-rako, eta batez ere hatz sakona uzten duten bizipeneta-rako, inoiz ahazten ez direnerako.

Hantxe ikusi du heletarrak egingarri eta eginbide probintziak biziberrituz, hizkuntza-kultura, ekonomia eta politikaren alderdietarik,

guztien artean Europa Batua eraiki beharra. Erregionalismo edo nazio ttipitik Europar Nazio handira jo beharra ezinbestean.

Espanian Hegoaldeko euskaldunak elkarren aurka borrokan ari zirela sumatu zuen lehenbizi, Gernika bonbardatu zutenean edo Bilbon Francoren tropak sartu zirenean, baina batez ere preso esparruan, bretoi, okzitaniar eta nonahiko europarrekin batean bizitzean jabetu zen errotikoen bere euskaltasunaz, bere Garratar, Heletar, baxenabartar eta euskaltasunaz; eta aldi berean bere europartasunaz; burugabea zen bestelako arrazoi moral eta gizabidetsuagoak beste, teknikaren aurrerapen soilari begira jarrita ere, XX. mendearen bigarren zatian nazio mugez josi, bakartu eta isolatuei eustea; kontinenteen heineko nazioen ordua joa zen, eta Frantziak nahitaez bat egin beharra zuen Alemania etsai ohiarekin lehenbizi eta gero gainerako erresumekin, Espainia eta antzeko erresuma behartsuak barne.

Koloniei independentzia ematearen aurkako agertu zen. Autonomia eman behar zitzaizkien, nazio kolonizatuen hizkuntzak, erlijioa, kultura irakatsi behar ziren, aginte-postuak eman behar zitzaizkien kolonietako herritarrei, baina independentzia ematea kaltegarria zen bere iritzian, axolagabezia burgesa, metropolia nagusi zenez jakiturian eta onezian, galduan aterako zirelako koloniak. Aljerian beste ezer baino gehiago jakobinismoa atera zen garaile bere iritzian, Parisen jakobinismoa eta arabeen jakobinismoa. Idealismotik asko zuen!

Robert Schuman, Adenauer, De Gasperi bezalako gizonengan jarritako fidantzia galduz joan zen ikusirik Europa ez zela batzen, eta De Gaulle eta hura bezalako jakobinismo bakarzaleak geroz indar handiagoa zuela. Gero eta min gehiago ematen zion Ipar Euskal Herriaren zoritxarreko patuak. 1954tik 1962ra urtero bi mila gazte urtero herritik kanpora joaki; luberritze gutxi, mendien desertifikazioa, betiko industriaren gainbehera eta berrien sorrera kaskarra; eta turismoa bakarrik, eta hori itsasertzean lantzeak. Euskararen eta fedearen behera beharrak.

Bere belaunaldiaren eginbidea, 1939-1945eko belaunaldiaren betebeharra, probintzia edo herrien Europa eraikitzea huts egiten ari zen. Ongi hartu zuen 1968ko maiatzeko estudianteen jazarraldia. Helduak ez ziren gauza hisian, gorrotoan ardazturiko iragana ezeztatzeke, eta ikasleek beste mundu bat nahi zuten, ez zuten bizi ziren mundua onartu nahi, bestelakoa nahi zuten, gorrotoan ez baizik

amodioan funtsatua. Arrazoi zuten, proiektu zehatzik gabeko idealistak, kixoteak baziren ere: *Les insurgés de mai 1968, les Don Quichotte du temps passé, les écologistes du temps qui vient.*⁷⁴ 1968ko ekainean honela zioen: *Notre génération a raté la réconciliation des peuples et la construction de l'Europe Unie. Notre génération a raté la justice sociale entre les individus et plus encore entre les régions, dont certaines sont sacrifiées à la misère. Notre génération a raté l'organisation fraternelle des peuples dans un univers tassé sur lui-même par la machine. Notre génération a eu l'audace de faire du machiavelisme une vertu politique. Nos réalisations techniques sont admirables, mais par deux fois, peuples chrétiens, sans remords, et presque avec gloriole, nous avons mis le feu au monde. Ne sommes-nous pas nous-mêmes adultes, orgueilleux, et avec de moindres excuses que les jeunes, des immaturés psychomoteurs, sous des chapeaux de mandarins?*⁷⁵

Gorago iruzkindu dugun antzerki-gidoira etorritz, Pilalek –Salaberry idazlearen alter-egoa– aitak atsegin ez duen emaztekoa jo du begiz. Aitak ez du azken hogeita bost urteetan sentitzen duen hisia, amorrua gainditu, eta horregatik beste emazteki bat proposatzen dio, baina aukera ematen dio hautua egiteko. Seme Pilalek hiru pindarreko eraztuna ematen dio Mayi andregaiari baina ez da borrokatzen maite duenarekin esposatzeko. Ez da ezkontzen, bestalde, aitak berezitako emaztekiarekin ere. Honela diotsa aitak berezitakoari: *Onar dezakezu Mayik atxikitzen badu ene orroitzapena gogoan, nik atxiki behar dutala haren begitarte bihotzean, gure artean itsasoa, muga gabeko arroila, idekia egonikan ere.*⁷⁶ Amodioa egia guztien ohantzea dela aitortzen du Pilalek, galdu duen zorionaren erroa, erro saildua. Zergatik galdu du bada, zoriona? Ez delako gauza izan aitarekin hausteko.

Korapiloa horrela askatzeari eman dakizkiokeen bestelako interpretazioak beste, irakurketa bat behinik behin antzerki berean Pilalek artzainarekin duen elkarrizketatik atera liteke. Erraten dio Pilalek Mixel artzain bertsolariari: *Ez gira zuek baino gehiago izikor. Aitek hartu bidea, hartuko dugu guk ere, eta iraganen zanpa-zanpa, bururaino. Zuk gerla egin duzu. Baduzu gerlako medela. Mixel artzain bertsolariak: Hortan duk leizea. Gu baino gehiago behar zinuten izan. (...) Mendetik menderat, Europa bateiatuak sua sakatu dik munduari. Jainkoak bakarrik barka diozakek holako itsuskeria (...) Zaharrak beti*

lehengo hisiaz mintzo. Liburuak beti lehengo hisiaz mintzo. Agerkariak beti lehengo hisiaz mintzo. Erakasleak, beti lehengo hisiaz mintzo. Adinetakoak gaituk hisiaren hedatzale. Gazteri sakatu nahi gure arimako hazteria. Hisiaren aita, ez duk debrua, bainan debru bilakatu gizona. Adinetako gizon bihotz idorra. Gizon itsu eta elkorra (106-107 orr.). Artzainak aitortzen du ez duela ahalik gaztea hisiaren leizetik begiratzeko: *Hire begiratzeko leizetik, beharko zian izan saindu bat. Eta ni artzain, ni bertsulari, ni ez saindu.*

Azken urteetan batzuetan agertu du esperantza, esaterako, MRPrein oinordekoa biziberrituko delakoan, edo are gehiago Garai-koetxearengan edo Monzonengan, hots, euskaldunen batasunean, bortizkeriarik gabeko euskaldunen arteko batasunean eta populuen European. Idatzitako azken liburuan, *Beñat adiskidea agurl*, 1981ean, hauteskunde garaian, Giscard d'Estaing eta Mitterrandek esan eta agindutako en kariatarat honela idatzi zuen: "...iduri zaitak iragan dugula ezin gibelerateko pondua. Euskal-herriaren baguna, ixtorioaren lokomotibari lotua dela. Galduko ditiuk ainitz borroka partida. Azkena irabaziko. Ikus-ak nolakoa den Euskal-herria ezin ikusia duten politikero azeri zaharren hasarreal"⁷⁷. Orain arte ez da profeta onegia gertatu baina guk ere, halabiz, esan beharko! Nolanahi utzi digu uzta, beste ispilu bat non geure burua begiratu!

OHARRAK

(1) Salaberryk Ameriketako Estatu Batuei buruz artikulua ugarri idatzi du. Artikulu adierazgarri batzuk: "Marschall Jeneralari agur eta ohore!" 1951-9-27; "Gerla Hotza" 1952-9-4; "Amerikaren Indarra" 1952-11-27; "Eztabaida Frantziaren eta Amerikaren artean" 1953-2-5; "John Foster Dulles" 1959-2-26; "Kuba Amerikaren behaztopa" 1961-5-11; "Punta del Este" 1962-2-15; "Amerikaren erakaspena" 1962-3-15; "Kuba-ko irriskua" 1962-10-18; "Kuba-ko beldurra" 1962-11-8; "Azken agurra" 1963-2-28; "Vietnam" 1965-3-11; "17 garren zabaldua" 1965-4-22. "Makiavel-en xendra" 1965-5-27. Guztiak dira gorai-pamenezkoak, batzuek jasangaitz gertatzeraino gorai-pamenezko, azkena izan ezik. Johnson presidenteak Dominikar Errepublikan Makiaveloren moldera jokatu zuen, European Frantzia, Ingalaterra, Alemania, eta Italia jokatzen ari ziren bezala. Jada ohartua zen Amerikak ere Makiaveloren moldera jokatzen zuela; orduraino, bere iritzian, bestela jokatzen baitzuen Amerikak. Hori politikari dagokionez. Moralaz den bezainbatean, berak idatzitako antzerkietan, Amerika euskaldunentzat galbide da,

han "Gizona eta Diruaren Legea" dira nagusi, "Jainkoa eta Lege Zaharra" direnean antzinatik euskaldunen jokabidearen ezaugarri eta euskaldunen babesle. Afera hau geroago azaltzen dut luzazkiago.

(2) Joxe Azurmendik argitzen duen bezala, "Stalag" delako hitz hori, "Stammlager" hitz alemanaren laburdura da, eta gerrako preso, soldadu xehe eta aitzindari-azpikoentzat antolatutako barneleku edo barrakak ziren. Ofizialentzat beste esparru batzuk zeuden "Ofizierslager" edo laburturik "Ofilag". Guztira 19 stalag egon ziren. II. mundu gerrak iraun zueino preso militar aliatuen espetxe izan baziren, gero "gerra hotza"-ren garaian alemanak egon ziren bertan, batzuk amerikanoen mende eta beste batzuk sobietarren mende, lehenago aliatuak nazien mende egon ziren bezalatsu. Salaberryren oroitzapen liburuan, *ENE SINESTEÀ, iragan biziari gibeletik beha, Zabal, Baiona, 1978, 144-171 or.*

(3) Delako hiru "B" eskualdeko jendea, hots, Ipar Euskal Herria, Biarno eta Bigorrakoa. Bigorra Frantziako Iraultzaren aurreko izen historikoa, gaur egun Pirinio Garaletako departamendua da, eta Aturbe edo Tarbe du hiriburu. Honen hegoaldean dago Lourdesko basilika famatua. Preso esparru horretan esan liteke zortea lagun izan zutela. 1941eko urtarriletik aurrera bertako zuzendari alemanak utzi zien barne edo barraka handi bat hainbat ekitalditarako erabiltzen. Meza emateko, irakasleek unibertsitatean baleude bezala arratsaldeetan mintzaldiak egiteko, gauetan probintziak biltzen utzi zien bihotza altxatzeko herrikideen babesean, eta beste barne batean antzerkiak antolatzen. Laster lorðu zuten 6.000 liburutik gorako liburutegia antolatzea, eta Salaberry bezalako aitzindari-azpikoek ez zuten lanera bortxaz joan beharrik. Heletarra unibertsitate horretako errektore izendatu zuten irakasleek 1942ko abuztuan, aurreko errektore protestantea eritu zelarik. Salaberryk berak aitortzen du Frantzia gorestekoen egin zituzten ekintzekin liburu oso bat idatz zitekeela. Bestalde Frantziako probintziek ere munta handia hartzen zuten.

(4) "Frantzia eta Espainia" in *Herria* 1948-12-02

(5) "Akordioak" in *Herria* 1953-10-1; sinadura gabea baina itxura guttien arabera Pierre Lafitterena.

(6) "Avec les bretons" in *Herria* 1965-6-24.

(7) "Y se acabo la fiesta" in *Herria* 1946-5-02.

(8) "Nous ne pécherons pas contre nos morts" in *Herria* 1946-11-14. Itzuli egin dugu.

(9) "Bake bat...ala bakea?" in *Herria* 1947-2-1.

(10) *Herria* 1947-5-22.

(11) "Angles erakaspena" in *Herria* 1949-5-19.

(12) "Sarre eta Tunizia" in *Herria* 1952-10-23.

- (13) "Indochinan bethi su" in *Herria* 1953-5-14.
- (14) "Ezagut zure burua" in *Herria* 1962-4-19.
- (15) "Tremblement de terre en Algerie" in *Herria* 1954-11-11.
- (16) "Tempête sur l'Afrique" in *Herria* 1955-5-26.
- (17) "Bethi Tunizian" in *Herria* 1955-7-21.
- (18) Irakur "Les exigences du christianisme" in *Herria* 1957-3-28.
- (19) "Sur Etienne Mathiot" in *Herria* 1958-4-3.
- (20) "Bethi Algeria" in *Herria* 1959-5-14.
- (21) "Ainhitz eta bat" in *Herria* 1958-7-31.
- (22) "Bethi Algeria" in *Herria* 1959-5-14.
- (23) "Ainhitz eta bat" in *Herria* 1958-7-31.
- (24) "Egiaren tenorea Algerian" in *Herria* 1961-4-20.
- (25) "Algeriako nahaskeria" in *Herria* 1961-11-9.
- (26) "Bakearen hastea" in *Herria* 1962-3-29.
- (27) "Algeriakoen oinhazeak" in *Herria* 1962-6-14.
- (28) "Frantzia eta Algeria" in *Herria* 1963-4-3.
- (29) "En vrac" in *Herria* 1962-2-1.
- (30) "Egun nahasiak" in *Herria* 1951-06-7.
- (31) "La crise du M.R.P." in *Herria* 1953-02-5.
- (32) "Etre ou ne pas être: vers un nouveau bipartisme" in *Enbata* 1965-04 (46.alea)
- (33) "A la recherche d'un president" in *Herria* 1965-5-20.
- (34) "Au Président Eduardo Frei" in *Herria* 1965-4-8; eta "Etienne Salaberry...a-t-il raison?" in *Herria* 1965-4-15.
- (35) "L'affaire J.-Louis Davant" in *Herria* 1972-3-23.
- (36) Irakur: "Jean Lecanuet" in *Herria* 1965-10-28, eta "Piarres et Manes au marché de Hélette" in *Herria* 1965-11-25.
- (37) "Pointes sèches" in *Herria* 1977-04-21.
- (38) "Pointes sèches" in *Herria* 1978-3-30.
- (39) "Pointes sèches" in *Herria* 1979-8-30.
- (40) "Pointes sèches" in *Herria* 1980-03-13.
- (41) "Eskual Herriaren hirur dohainak" in *Herria* 1952-7-31.
- (42) "Eskual-herriaren amodioa" in *Herria* 1950-8-24.
- (43) "Ene sinestea" in *Gure Herria* 1976, 15. or: "Mauriac jaunak derasa: «Teexa Desqueyroux, ni naiz» Eta nik, nere aitormena, haren aitormenari datxikola: «Pilale, ni naiz».

(44) Salaberry-eta hiru ahalde ziren. Zaharrena eta gazteena neskak eta Etien erdikoa. Semea apeztu zenez arreba zaharrena gelditu zen etxe multzo horretako etxe nagusiarekin, hots, Garra etxearekin. Bestelakoak beste, hizkuntza kontuan izaten omen zituzten kasailak arreba zaharrak eta anaiak. Hark nahi zuen honek frantsesa irakats ziezaien etxetiarrei, hauek ez baitzekiten, eta anaiak erraten zion euskaraz egin behar zitzailela. 1964ko udaberrian Amikuzeko etxetiarrek bildu eta hainbat protestaldi egin zuten beren maizter-etxeetarik haizatu nahi zituzten etxeko jaunen aurka. Challet Donapeleuko apaiz laguntzaille eta Garikoitzenia Laborari Eskolako buru zenak etxetiarren aldeko idatzia argitara zuen *Herrian*, "Auzi bat Amikuzen" 1964-4-16. Ez Salaberryk ez beste inork ez zuen beste idatzirik argitara *Herrian* etxetiarren afera horretaz.

(45) Salaberryren semebitxi Manexek zlostan azken hogei urteetan gehiago aldatu dela laborari gizarte hori azken ehun urteetan baino. Engoitik Garrako etxetiarrek etxeko Jaun ez dakit etxe-jabe bederen bihurtuak dira, erosiak baitituzte errentan zituzten etxeak. Aukera hau profitatu nahi dut Heletako Garrako Manexi eskerrak bihurtzeko, egin didan harrera amultsua-gatik.

(46) "Un fils de l'Eskual-Herria" in *Herria* 1970-7-30.

(47) "Eskual Herriaren dohainak" in *Herria* 1952-7-31.

(48) "Bokale-ko oihua" in *Herria* 1962-6-28.

(49) "Un San Fermin de la montagne" in *Herria* 1961-9-7.

(50) Ikus "L'aliénation basque" in *Gure Herria* 1967-11; 264 or. eta ond.

(51) "Gerlari ohlekin" in *Herria* 1963-10-10.

(52) "Nationalisme et nationalismes" in *Herria* 1965-6-3.

(53) Jose Maria Benito del Valle, Julen Madariaga, Eneko Irigarai eta Jose Luis Alvarez *Txillardegi* Ipar Euskal Herritik haizatu zituztenean, haien aldeko eskaria sinatu zuen Salaberryk. Ikus: "Le dossier Oppenheimer" in *Herria* 1965-2-11.

(54) "L'anneau de bronze" in *Herria* 1970-4-2.

(55) "De la greve de la faim" in *Herria* 1979-10-11.

(56) Goñi, Joseba, Rodríguez Jose Mari: *EUSKADI La paz es posible*, Desclee de Brouwer, Bilbao, 1979, 319-323 orr.

(57) "Ni vainqueurs, ni vaincus" in *Herria* 1979-11-1.

(58) "Pays Basque et Catalogne" in *Herria* 1980-4-17.

(59) Enbata-koek zirikatutik, Francori bi akats egotzi zizkion 1961ean: nekazaritza politika, eta nazionalitate edo erregionalismo politika. Idatzi zuen

azken liburuan salatu zuen bortzikien: *Beñat adiskidea agurl*, Zabal, Baiona, 1981, 53. or.

(60) Ikus Mikel Hiribarren-en "Etienne Salaberry-ri, non-biolentziaz" 1980-05-08, eta Salaberryren erantzuna "Non biolentziaz berriz ere" 1980-5-22. *Blak Herria*-n.

(61) *EUSKADI La paz es posible*, 320 or.

(62) Ikus "Séduisant, décevant" 1979-5-3, eta "Jean Lecanuet part en guerre" 1979-8-30. *Blak Herria*-n.

(63) "Pays Basque, an zero" in *Herria* 1980-1-17.

(64) "Kapito-harri" in *Herria* 1977-10-27.

(65) «Le Pays Basque ne peut échapper à l'étouffement que par la construction d'un département du Pays Basque. La preuve par neuf man-qualt peut-être. Elle est faite» in "André Labarrère-Jacques Chaban-Delmas" in *Herria* 1979-3-8.

(66) "Telesforo de Monzon jaunari gutun idekia" in *Herria* 1979-3-15.

(67) Zenbait artikulu adierazgarri: "Winston Churchill" 1954-12-9; "ONU auzitegia" 1957-2-7"; "Un 13 Février" 1965-4-15; "Tout le monde est perdant" 1967-7-20; "Au pasteur M. Luther King" 1968-4-11; "Bernadette Devlin" 1969-5-8; "Herri bat, Song My izena" 1969-12-25; "Arranoak zepoan" 1970-8-6; "Angela Davis" 1972-7-20; "Japonia" 1977-7-21; "Polones begitarteak" 1980-9-11.

(68) "Gora bretoinak" in *Herria* 1965-4-29.

(69) Ikus "Le Québec libre" 1967-8-10 eta "René LEVESQUE" 1976-12-2. *Blak Herria*-n.

(70) "Europari bai, bai eta bai!" in *Herria* 1979-5-31.

(71) "Ene sinestea" in *Gure Herria* 1976, 133 or.

(72) Irakur "Ene sinestea" 136 or. eta ond..

(73) Manex Pagolak erraten zidan rola jokatu dituela bere bizian Salaberryk: etxeko jaun eta apaiz kalonje rola nagusiki, baina bilakaera bat izan duela, eta erreferentzia ezin ahantzizkoa dugula euskaldunok. Eskerrik bizi-
nak Manex Pagolari eman didan laguntza handiaren aldera.

(74) "Mai 68" in *Herria* 1978-5-25. Baita ere: "Les Etudiants en colère" 1968-5-30; "Uste" 1968-6-6; "Le brulant été de Mai" 1968-6-13.

(75) "Sous des chapeaux de mandarins" in *Herria* 1968-7-11.

(76) "Hiru pindarreko eratzuna" in *Gure Herria* 1976, 2. alea, 113 or.

(77) *Beñat adiskidea agurl*, Zabal, Baiona, 1981, 115 or.